

В. МИСИК

ОСІНЬ

УРИВОК

Мерхне степ.
Холонуть ріки.
Дзеркально стеляться шляхи.
А вересень давно
у вальсах листяних п'яніє —
і десь під шум його веселій,
за серце ухопившись,
кров'ю
тополя кашляє на дах.
А дах — увесь у гніздах:
тепло буде горобцям!
В повітрі блисне павутиння
і знов його нема.
І знов
холодний вітер б'є в гонг,
сади високі нагинає.
Сади голосять. Чую: тонко
березки плачуть.
Чую,
як ниють струни ясенів,
срібних ясенів.
Обмолотилось літо,
штилі зносило, зерно ссипало,
честь - честю
прибрало в хаті —
змело із луток мертвих мух,
пахучий хліб на хронових листках.
із печі повисаджувало — та й лягло
і вмерло.
Хто його могилку знайде,
малесеньку могилку
між тисячами інших? —
Невтішна вишня
хитається над нею
і плаче солодко...

М. ДРАЙ - ХМАРА

З ЦИКЛУ „СЛІПІ“

I

Ми сонця - радості не бачимо :
ми — сліпі.
Ми навіть горя не оплачемо
в німій журбі.
Кривавий деспот випік очі нам
огнем війни —
і от навіки потолочено
життя лани.
О, світе ясний, світе радісний,
ти згас навік,
а біль шалений, біль ненависний
живе — не зник!

II

Суха зима. Земля, як жужель,
така моруга і стара,
а десь на півдні білий кужіль
пряде метелиця - кура.
В замурзані, глухі квартали
вступає вечір гомінкий,
кладе на голосні цимбали
новітнього життя ланки.
І чийсь терпкий, лунавий голос
безсило в'ється круг стовпа:
струнка, немов порожній колос,
під лихтарем гугнить сліпа.
В піснях минулого події,
такі - ж смутні, як і пісні,
і слухає прадавній Київ
про славу незабутніх днів.
Та спів отой перебивають,
сплітаючися повсякчас,
майданів гул, дзвінки трамваю
і гомін різномовних мас.
В розкритий рот, в незрячі очі —
студений вітер, пилюга...

„О, де літа мої дівочі? —
на брук, на тротуар ляга.
У вітра, у людей питає,
за що їй муку цю послав
той „Милосердний“ — і немає,
немає тих, хто втіху - б дав.
Бо вітер сам над містом тужить —
ну, що для нього ця журба? —
і завжди тупо і байдуже
на неї позира юрба.
Суша зима. Земля, як жужель,
така моруга і стара,
а десь на півдні білий кужіль
пряде метелиця - кура.

ВБИВСТВО

J'accuse !

Я вбив.

Вбив у серці своїм друга, трупово отрута отруїла мое серце...

Він старший за мене років на п'ятнацять, і в моїх дружніх почуттях завжди був пієтет сина до батька. Але й цим не вичерпувалися мої відносини до нього. Я вклонявся його блискучим талантам, я покладав горді надії на його європейське ім'я, я створив собі з нього національного героя, що мусів перед цілим світом піднести справу нашого пригнобленого й скривдженого народу, поставити її, як чергове завдання справедливості людської, вибороти увагу до неї, не як милостиню багатого, але як певність останнього, що тут він збагатить себе новими скарбами. Моя дружня відданість не знала меж та перешкод — в огонь і воду я - б пішов за нього, бо в ньому були для мене верхів'я наших національних осягнень, вузли та вихідні пункти всього нашого майбутнього. Забувши стару заповідь, я сотворив собі кумира...

Але пройшла очищаюча гроза над країнами довговічної тюрми народів, минула довга ніч, і в світанку розгледів я новими очима постать свого друга. І побачив я, що велич його не перевищує його фізіологічного зросту, а ці вічні чесноти коротші за довгу сиву бороду. Велику пустку та брехню побачив я в серці того, кому готував ролю національного героя, носія віками приспаних велетенських потенцій талановитого й героїчного народу. Замість орлиних крил і могутнього зльоту по-над хмари — вужаче плазування й дріб'язкове політиканство людини спритної на малі діла. Замість на недосяжну височінь поставленого уповноваженого від мільйонів — маленький крохоборець, — уповноважений від безмежно роздутого самолюбства, шанолубства й гоноролюбства. Замість скарбів народньої правди, замість полум'я любови й пристрасти — холодна брехня й дрібний розрахунок жадібного до особистого успіху міщанина. Замість багатства духу — порожні злидні...

І я не зніс безмежного розчарування несподіванного прозріння — я вбив.

Вбив у серці своїм друга, і трупово отрута отруїла мое серце...

Але він поганив землю своїм існуванням, бруднив повітря своїм диханням... І я зрозумів свій обов'язок звільнити землю, очистити повітря, бо життя стало для мене не життям, поки він ходить по тій самій землі, що по ній ходжу й я, дихає тим самим повітрям, що ним дихаю й я.

Є в мене два приятелі, обидва прекрасні юнаки, прекрасні всім тим, чим прекрасна молодість, Хведько та Івась. Я прийшов до них і сказав:

— Він отруєє родникові джерела нашого життя національного! він величезна небезпека для всього нашого майбутнього, що не може будуватися на ґрунті брехні й суєтності"...

— Він не мусить жити! — разом відповіли мені друзі; — джерела нашого майбутнього повинні бути кришталево-чисті й здорові: того, хто їх бруднить і отрує, треба усунути з дороги...

Я стис ім руки й сказав:

— Друзі мої! — джерела нашого майбутнього повинні бути кришталево-чисті й здорові, — вийняв з кешені бравнінга й подав його Хведькові:

— Ходім!

І пішли мовчки мовчазними та порожніми вулицями сонного міста — Хведько спереду, я та Івась — позаду.

Серце билосся спокійною впевненістю своєї правди.

Усі троє підійшли ми до дверей його помешкання, я подзвонив і бачив, як він устав із-за столу, і довга сива борода попливла назустріч долі, назустріч Немезиді...

Він сам одчинив двері. Пролунав сухий короткий звук, ніби пастух лягнув пугою. Як підкошений, впав він на порозі свого помешкання від кулі Хведька, скерованої від мене. Дружня рука виконала свій обов'язок.

Жодного слова не кажучи, ми підійшли до рогу вулиці, залитого світлом електричного ліхтаря, і я побачив, що обличчя обох друзів були спокійні й горді, жодної рисочки хвилювання не спостеріг я на них. Ми повернули за ріг і тихою ходою пішли в темну далечінь сонної й порожньої вулиці. Коло перших воріт я спинився і сказав Хведькові:

— Дай-но сюди бравнінга! — пішов і кинув його до клозету.

А потім ішли й балакали про звичайне, ніби забули навіть про те, що відбулося допіру...

Привів я друзів до себе, коротко сказав: — почекайте на мене! — і пішов тією-ж дорогою тихою ходою...

За півгодини я був у помешканні забитого. Лежав на столі мовчазний і урочистий. Так — подумав я — тепер ти почув „Слово Істини“ і брехня вже ніколи не сквернитиме вуст твоїх...

А голос сумління руба поставив мені питання:

— Хто ти, суддя і виконавець присуду, суддя і кат?

Жоден м'яз душі не здригнувся перед тим питанням: — так, приймаю на себе обов'язок судді і ката — і чисте серце моє, і виправдує мене сумління моє, бо я не месник за своє розчарування безмежне, лише уповноважений всього нашого майбутнього, який не мусить нехтувати приписів потрібної моральної офілактики...

Івний виконаного обов'язку я навіть без рисочки злоби, без рисочки образи за велике ошуканство, спокійно дивився на заспокоєне обличчя колишнього друга. Я навіть простив йому все, бо зрозумів і відчув, що нема на ньому вини особистої, що від довговічних рабства й темноти народніх, він разом з блискучими талантами, що на них позначився геній народа, дістав і темну спадщину своїх темних хиб. Діла його життя я не зруйнував, я лише очистив його. І я почував, що і він розуміє мене, що й він прощає... Лише через той вчинок, який я — суддя і кат — зважився взяти на своє сумління, колишні друзі могли порозумітися знову, могли подати один одному руки примирення...

З почуттям того примирення підійшов я до вдови знову знайденого друга і з чистим серцем висловив їй своє глибоке співчуття її горю...

На той час з новими відвідувачами увійшов до хати судовий слідчий і підійшов до вдови, що витирала рясні сльози, які їй бігли під впливом моїх схвильованих слів щирого співчуття.

Я сів на ближчий стілець.

Слідчий почав запевняти вдову, що нечуваний злочин буде розкритий (посміхнулось моє серце, але не затремтів жоден м'яз його).

— Ось послухайте! І, витягши з шкіряного портфеля папери, почав читати те, що розповів на слідстві якийсь випадковий Мендель Фейгельсон. У того Менделя була невеличка крамничка на майдані, саме проти помешкань забитого. Мендель зачиняв свою крамничку і бачив, як троє — з них двоє молодих юнаків, а третій людина років п'ятидесяти в довгому чекмені — (я відчув раптом, що смертельне блідість покрила моє обличчя) — підійшли до дверей помешкання і подзвонили. Лише відчинено двері, як розлігся револьверний постріл, і троє відійшли від дверей, дійшли до рогу вулиці й пішли темною вулицею... На цьому слідчий урвав читання, оглянув швиденько всіх присутніх і, перегорнувши кілька сторінок, сказав:

— а через півгодини людину років п'ятидесяти в довгому чекмені, що прикметами дуже схожа на ту, яку бачив Мендель Фейгельсон, вже бачили на Петербурзькій вулиці... Свідки так описують її прикмети...

Я відчував, ніби падаю в безодню: прикмети яскраво описували мою постать...

Слідчий одірвав очі від паперів, подивився на мене і сказав:

— Та ось серед присутніх я бачу особу, що цілком підходить до зазначених прикмет...

Серце моє заохололо і — я прокинувся.

Таке присниться!

Івась і Хведько у сні залишились юнаками, прекрасними всім, чим прекрасна молодість — Івась десь блукає на чужині вже шість років, а Хведько стільки-ж спить вічним сном, передчасно отруєний паразитом, що розносить бацили висипного тифу, — обох я не бачив років більш, як десять, — а я і ві-сні зберіг свій справжній нинішній вік.

Таке присниться, коли серце отруєне труповою отрутою в ньому вбитого друга...

Київ, 12 грудня 1925 р.

ВОЛОДИМИР ХИТРИН

СТЕПИ

1

Недавно ще мажорні гами
Вітри співали на весні,
А вже вкривається снігами
Колюче золоте стерні.
Так без упину линуть роки:
За білим — чорне, день та ніч,
Неначе виміряні кроки
Ходи поважної сто іч.
Куди цей поступ? У просторах
Нема звабливої мети,
І на полях одвічний порох
Укріє згублені сліди.

2

Але степи в ярах затишних
І в шарудінні сонних трав
Ховали тор подій колишніх,
Таємний відгук давніх слав.
І я тулив у тирсі вуха
До грудей смаглих і міцних,
Спостерігав, як завірюха,
Мов сиві коси, рвала сніг,—
І покохав я квіти ранні
Далекої старовини,
Згадки, перекази туманні
Як сині далі в -осени.

3

Степи, я ваш! Талан гусярський
Заповідав мені Боян.
Ховаю в серці пал татарський
І смуток лагілних слов'ян.
Люблю слухняний лук і стріли,
Зухвалу пісню в час війни,
І скитські табори, могили
Та норовисті табуни.

Я промайнув зелене море,
Я на бенкеті звільна пив
Вино солодке та прозоре
З ворожих білих черепів...

4

Журливий спів — єдина втіха
Під переливну муку струн,
Коли жита бреніли стиха
І в білій вовні спав Перун.
Я пісню чув про лиха давні:
Нещасний Ігорів похід,
Співучу тугу Ярославни
Й у далину кривавий слід...
Хто зна, співаче славний, де ти
В останнє ліг? Та вірю я:
Минуть байлужо не поети
Твоє загублене ім'я!

5

О хто весільної заграє,
Жадає радісної гри!..
... Ой сунули татарські зграї,
На дим пускали хутори.
Шугнуло,— й у петлі аркана
Пручалась дівчина, та ба
В майбутньому кохана хана,
В гаремі владниця й раба!
У небі зоряне мовчання...
Та гомоніла гнівно Січ,—
І в золоте, вогняне вбрання
Вдягалась ніжна кримська ніч.

6

... Рука північної цариці
Сягнула нашого добра,—
І чув я дзвін лихої криці
І плач самотнього Дніпра.
Де пала — в'яла тирса квола,
Мов тінь вечірньої доби,—
На запорозькі бліді чола
Лягли скривавлені чуби...
Літа, що вилікують рану,
Не вмиють кесаревих рук...
Над полем сивий шар туману
Крилом гойдає, крає крук...

7

А я поніс до гайдамаків
Мої жалі, де наче мак
У синіх сутінках байраків
Засіяв бурю Залізняк.
Переливались марно хмари
На ті зневажені поля,
Де слав, зазнавши злої кари,
Чолом у бруді гордий лях.
Не жалкували за панами
І не творили молитов,—
Заграви маяли над нами
Та килимами слалась кров...

8

Погало кучерями диму,—
І роки далі потягли,
Немов до сонячного Криму
Чумацькі, лагідні воли.
Блукає дід,— і день осінню,
Невкриту голову пече,
І залім вій лягає тінню
На скло потьмарених очей.
І промовляє, наче мати
На горло скараних синів,
Плачлива ліра біля хати,
А груди ллють тягучий спів...

9

А поруч велетенські струни
Гудуть над порохом шляхів,
Мара всесвітньої Комуни
Встає за лежами віків...
Простує дід. Проз його потяг
Майнув у мрійну далечінь,
Він зупинився на воротах...
Старе, знеможене, спочинь!
Так незабаром як чужинець
Ти дочвалаєш до хреста,
І не сягнуть новітніх вінець.
Твої засмажені вуста...

10

О незабутнє, славне вчора!
Рясніли трупами степи.
Країна виснажена, хвора
Вхопила дивної тропи

Ховала сум осель голодних
Під край селянської поли,
І, мов рум'янець у сухотних,
Прапори болізно цвіли...
І плач отрутої музики,
І над юрбою низка трун,
І з півночі слова великі,
А з півдня пінявий бурун...

11

Котилися, співали хвилі
Й у муці падали на дно:
Тягли зотліле гасло білі,
Безжурно віявся Махно...
Здиміло все. І згорда нині
Цілує сонце ті лани,
Де на баштані тмяні дині
И у везерунках кавуни;
Де на задумливі городи
Хлюпоче, плине сміх дівчат,
Де лле повітря млосний подих —
Несе гречок медовий чад.

12

Хто знову ранок синьоокий
Замаже сажою пожеж
Хто розстріляє срібний спокій,
Окропить кров'ю мури веж?
Ви, пане, лагодитесь радо?
Не шкода випещених рук?
Адже в кишені Ельдорадо
Й усі досягнення наук!
...І бачу: мов підтята чайка,
Країна в'ється, кат буя,—
Гуде, немов огидна лайка,
Його заплямлене ім'я...

*

О ні, я вірю, мій народе,
Не зрадиш волю бідака
Й устереже ясної згоди
Твоя мозолява рука!
І вже ніколи панська ласка
Не вкрає килиму степів,
І буде день — і буде казка,
Дівочий сміх, солодкий спів!..

ПРЕМ ЧАНД
PREM CHAND

САВТ

Пандит¹⁾ Девтат одружилися вже давно, але дітей у них не було. Доки були живі їхні батько й мати, вони все налягали на сина, щоб вони оженилися вдруге, проте пандит джи²⁾ не згоджувалися, бо вони щиро кохали свою дружину Годавари, й за для майбутнього щастя од дітей вони не хотіли руйнувати свого сучасного сімейного ладу. Крім того, вони були чоловіком, де в чому перейнятим новими поглядами. Вони кажуть бувало, що через дітей побільшуються обов'язки батька й матери і доки в чоловіка немає сили на те, щоб він міг якомога краще викохати й виховати дітей, доти од його дітей не може бути ніякого добра ні країні, ні касті, ні йому самому. Спочатку коли не - коли побачуть, бувало, як сміються та граються діти і на їхнє серце налягає вже туга, але тепер і вони, як багато їхніх земляків, стали жити цілком захоплені матеріальними турботами. Проте тепер, замість чиїх - небудь балачок, на них більше впливали книги святого закону: тепер, коли вони тільки згадували про дітей, то їх брав великий острах³⁾.

1) Пандит — індійський вчений, з касті брагман.

2) Джи — пан, шановний... вживають, коли говорять з повагою.

3) Найважливіший обов'язок індуся, особливо брагмана, — дбати про збереження й поширення роду, про те, щоб мати дітей, особливо сина.

ВІД ПЕРЕКЛАДАЧА. Навіть ті, хто читав дещо про Індію, знають про неї дуже мало. Причина цьому — брак наукової й науково популярної літератури російською та українською мовою. Про художню літературу Індії ми знаємо тільки через деякі переклади старих індійських поетів, що писали старою індійською мовою — санскритом, з нової літератури знаємо через російські переклади одного Такура, або як його називають європейці Тагора.

Такур пише бенгальською мовою, цеб - то мовою східно - північної Індії, і дає малюнки життя цієї частини Індії. Крім того, він є представник одної не дуже численної течії сучасного індійського суспільства, прогресистів. Він з боку од великого сучасного руху Індії, що дбає про визволення цієї величезної країни од чужоземців — англійців. Такур одійшов од цього руху і одцурався голови визвольного руху Гандгі*) (Gandhi).

Але майже всі живі сили сучасної Індії гуртуються коло Ганді, дбають про об'єднання різних кол Індії біля гасла „Сварадж“ (Svaraj) цеб - то незалежність Індії.

Таким свараджистом являється і Прем Чанд (Prem Chand) найвидатніший письменник сучасної Індії, що пише мовою центральної частини північної Індії — гинди. Гинди є найпоширеніша мова в Індії, її центр — Дегли. Нею говорять і її розуміють по - над сто мільйонів населення, тому вона є могутнє знаряддя для впливання на широкі кола.

Крім того, твори Прем Чанда вже перекладені майже на всі мови сучасної Індії, і через те сила їхнього впливу проймає ще більші верстви населення.

На європейських мовах перекладів творів Прем Чанда немає, і тому наш зразок буде першим на цілу Європу.

Прем Чанд ще молодий письменник: він почав писати щось коло п'ятнадцяти років тому, але за цей короткий час зумів дати дуже багато: більш, як десять томів оповідань, романів, драм, наукових і публіцистичних праць.

*) Див. Ромен Роллан. Махатма Ганді. Лен. 1924.

Але Гадавари не так хутко втратила надію. Спершу вона шукала допомоги у богів та святих, в ладанках та подушечках, в замовах та заклинах, але як побачила, що всі ці ліки зовсім не допомагають, вона стала думати про найтрудніші ліки, що важили для неї не менше, як сама смерть.

Вона жила місяці, цілі роки, тонучи в морі таких сумних думок. Вона довго напоумляла своє серце, але та думка, що увійшла в душу, ніяк не виходила. Їй треба буде взяти на себе страшний тягар, вбити своє серце. Бо може разом з тим, що вона зробить, вона втратить і неоціненний скарб, любов своєї дружини... Проте хіба-ж це може бути? Те дерево любови, що вона кохала цілих п'ятнацять років, хіба-ж воно не зможе перемогти й одного подиху вітра.

Нарешті Гадавари схилила голову перед своїми страшними думками; вона стала тепер готуватися до того, щоб взяти в хату щасливу савт.

2

Пандит Девдат аж похололи, коли почули про цю думку Гадавари. Вони подумали, що вона дізнається їх любови, або-ж хоче цим ще дужче привабити їх серце. Вони тільки усміхнулися на її речі, та й геть їх з голови. Але Гадавари з вагою стала говорити: „не ставтесь до цього, як до чогось смішного, я кажу од щирого серця, що для того, щоб побачити обличчя вашої дитини, я готова, щоб мені й жорна поклали на груди“. — Після цих слів її їхнє зневір'я зникло. Вони були так захоплені високим і чистим настроєм, що пригорнули до себе Гадавари й сказали: „Ні цього я не зроблю, в мене немає бажання мати дітей“.

Гадавари наполягаючи сказала: „коли в вас немає, то в мене є! Коли не ради себе, то хоч для мене вам треба це зробити.“

Пандит джи були людина щирої вдачі, і вони не пристали на її гадку.

Вже першим своїм твором „Сім лотосів“ (Sapt savoj) він здобув величезної слави „Сім лотосів“ є невеличкий збірничок, що складається з семи коротких оповідань.

Індійська преса вихваляє ці оповідання за їхню реалістичність: Прем Чанд бере теми з самого осередку життя, зачіпає найпекучіші сучасні питання і дуже просто, але з глибоким знанням людської психології і життя, малює його. Індійське суспільство він приваблює ще й своєю чудовою мовою: чистою, простою, яскравою, щиро народною, образовою. На жаль, характер гинди дуже різниться од характеру української мови, і тому передати цю рису творчості автора занадто трудно, і в багатьох випадках неможливо й зовсім. Проте загальний дух народної мови гинди українська мова, що теж ще не одмежилась од народної, передає точно.

Оповідання, що його переклад тут подається, має назву „Савт“ (Saut) цеб-то друга жінка одного чоловіка, і присвячене жіночому питанню Індії. Становище жінки в Індії дуже тяжке: не минуло ще й сто років з того часу, як її палили разом з тілом мерця чоловіка. Англіїці заборонили це, і тому для самих індусів удова—гірша за мертве тіло. Але й при живому чоловікові їй доводиться багато терпіти, бо коли вона не догодить чоловікові, він візьме ще одну жінку, або й дві жінки, і в неї буде савт, тоді для неї пекло. Хоч освічені круги Індії називають своїх жінок деви (devi) цеб-то богиня, але в мові, що своїм укладом щиро передає деякі риси суспільного життя, відбивається пригнічене становище жінки. Коли говорять про якого чоловіка з вищих каст, або хоч освіченого, то завжди вживають в гинді множину, коли-ж говорять про жінку, хай вона буде й париця, вживають тільки поодиноке число. Цю рису зберігаємо в перекладі:

Але як їм говорили про це що дня, то їм довелося таки піти на згоду, але вони все надолужували. Пандитові джи не довелося брати на себе ніяких турбот, Годавари сама як-найкраще упорядкувала для них всю справу. Вона за-для цієї справи не тільки знайшла в себе власних грошей, але оддала навіть і свої коштовні убори й одіж. Великою колючкою на цьому шляху була обава людської осуди. У Девдата в голові були такі думки: „А що-ж то скажуть про мене люди, коли я одіну й піду у високому весільному капелюсі з короною? Мої приятелі, що служать зо мною в одному уряді, будуть глузувати з мене, і будуть дивитися на мене усміхаючись і переморгуючись! Ті їх підморгування будуть гостріші від ножа. Що мені сказати їм на це?“

Проте Годавари пішла на своє село, взялася як слід за справу, і перемогла їх опір. Нова жінка увійшла в хату. Годавари була така рада, ніби оженила свого сина. Вона гарно співала й грала. Вона й гадки не мала, що скоро їй замість співів доведеться ридати.

3

Минуло декілька місяців. Годавари так навчала свою савт, ніби була їй свекрухою, хоч вона ніколи не забувала того, що справді вона їй зовсім не свекруха. З другого-ж боку й Гомти добре знала своє становище і тому, хоч навчання Годавари й не було таке тяжке, як справжньої свекрухи, але й воно було не до вподоби Гомти. Їй було соромно говорити Годавари про свої деякі найдрібніші потреби.

Через деякий час у вдачі Годавари почала виявлятися певна зміна. Коли увіходили чи ішли з хати пандит джи, вона почала дивитися на них жорстокими очима. Її природню повагу до себе наче ножем одрізало. Вона не могла стерпіти ніякої дрібної дрібниці. Коли пандит джи приходили з служби до дому, то Годавари сідала біля них на декілька годин і все говорила про Гомти. У її речах було багато такої дрібниці, що у пандита джи наче камінь падав з серця, коли вона кінчала говорити. Трудно зрозуміти, чого Годавари зробилася така масткослівна. Може вона тепер стала боятися Гомти, може вона вважала, що та перемогла її своєю красою, своєю молодістю, своїми повними молоді соромливості очима. Зруйнувавши гатку, вона хотіла невеличкими грудочками зупинити водяний струмінь. Одного дня Годавари звеліла Гомти зварити солодкого рису. Було це, здається, в день якогось невеличкого свята. Гомти сказала, що немає цукру. Тільки це почула Годавари, страшенно обурилась: „було стільки цукру і за такий короткий час увесь вийшов! Кому доводиться робити розриваючись на двоє, той знає, як воно достається, а що знає той, хто тільки їсть!“

Коли пандит джи прийшли із служби, то маленька дрібниця дійшла їм до ушей, досягнувши величезних розмірів. На деякий час у душі пандита джи виникла обава, чи не заслабла часом Гомти на ненатлість.

Така-ж okazія трапилась і в друге. У пандита джи був почечуй, і тому вони зовсім не їли червоного перцю. Годавари, коли варила вариво, то ніколи червоного перцю не клала. Якось Гомти, разом з іншими присмаками, поклала в чечевицю трошки й червоного перцю. Пандит джи їли мало чечевиці. Годавари накинулась на Гомти, штовхнула її й сказала: „бодай ти краще спалила свого язика“.

4

Пандит джи були людина проста, без вигадок: ходили на службу, обідали, та скоро й спати лягали. Вони передплачували одного щотижневого журналу, але бувало інколи й цілими місяцями не розкривали його. За-для якої справи треба було хоч трошки потурбуватися та попрацювати, — вони од неї тікали за верству. Іноді у них на службі давали театральні квитки, але пандит джи ніколи не користувались ними, й інші службовці випрошували у них і брали собі. Рамлилу¹⁾, або якого іншого видовища вони мабуть ніколи не бачили після того, як дістали посаду. Годавари добре знала їхню вдачу, і пандит джи вважали, що для того, щоб усе було гаразд, у кожній справі треба робити так, як про те думає Годавари.

Проте й м'яке, як бавовна, робиться жорстким, коли його здавити, тому й пандитові джи ці співи і вдень і вночі остили. Коли-не-коли і в них накупало в серці. Своя воля, хоч була майже завмерла, — бо вони-ж з неї не користувалися — тепер потроху почала одживати.

Пандит джи гадали, що для Годавари було тяжкою втратою те, що в хату увійшла савт, але їй було ніяково висловитися про це. „Проте-ж тягар, увесь, який він є, думали вони, на мені. Чого-ж вона навідає на Гомти, чого вона через мене так жорстоко поводить з нею. Яке щастя тут і Гомти, для чого їй псневірятися, терпіти таке знущання! Попався чоловік, та й то старий і завжди слабкий, увійшла вона в хату, тай то в таку, що коли сьогодні відставлять мене від посади, то завтра нічим буде й печі витопити. В такому становищі, певно, дуже нечемне таке немилосердне поводження з нею Годавари.

Очі в Годавари були не такі вже нетямлючі, щоб вона не помітила, що робилося в душі пандитові джи. Всі ті думки, що в них народилися в серці, для Годавари всі були написані у них на обличчі. І те що вона взнала, з одного боку розпалило у неї в серці страшенно лютий огонь заздрости до Гомти, з другого-ж боку заставило її дорікати пандитові джи за їх жорстокість та самолюбство. Наслідком цього було те, що сварки що-дня було чим-раз більше й більше.

5

Час за часом Годавари кинула балакати з пандитом джи про Гомти, ніби-то для неї Гомти і в хаті не було. Вона вже не примічала, як та їсть та п'є, чи як убирається. Одного разу декілька день у неї не було ніякої присмаки на після обід. Пандит джи були людина терпляча. Вони певно бачили, що вона робить не гаразд, але боялися підняти великий сполох у морі свого спокою, і тому ніколи нічого не говорили. Проте-ж після ось якого нечемного вчинку увірвався й їхній великий терпець. Одного дня з великим страхом вони сказали Годавари: „чого-ж це немає ніякої присмаки на після обід?“

Годавари суворо наче одрізала: „Коли ви не приносите, то звідкіль вона візьметься? В мене немає ні якого прислужника!“ Ці жорстокі слова наче стріла вразили Девдату. До цього дня Годавари ще ніколи не говорила їм таких гнівних речей.

¹⁾ Рамлила — релігійна містерія на честь бога — героя Рами.

Вони сказали: „Говори чемніше, нічого тут сваритися.“ Годавари похнюпила голову й сказала: „Як іде в мене з душі, так я і говорю, де мені взяти таких солодких речей, як де в кого другого!“ Девдат, трохи розпалившись, сказав: „Ось уже деякий час як я зовсім не пізнаю твоєї вдачі! що тобі скажеш, ти зразу лютуєш.“

Обличчя Годавари почервоніло од вогню гнівного. Вона то сяде, то встане; губи почали тримтіти. Вона сказала: „Хіба тепер вам може бути до вподоби що-небудь, що зробила я? Тепер я вже вся, од голови до ніг, сама хіба. Тепер другі можуть годити вашому серцеві, я вже не зможу. Візьміть-же ось ключа од скрині, заберіть свої гроші до пайси¹⁾. Такої сварки що-дня моя душа не може перенести. Доки могла терпіти, терпіла, тепер уже далі не можу.“

Пандит Девдат наче зомліли. Порушення їхнього спокою, що його вони так боялися, увійшло до їх у хату, та ще й у найстрашнішій формі. Вони навіть не могли нічого сказати. В сей час вони боялися, що коли сказати ще що, то справа піде ще гірше. Вони вийшли й стали міркувати: „В чому я нечемно поведився з Годавари?“ Вони не могли уявити собі, що буде з хатнім господарством, коли воно вийде з рук Годавари. „Хто зна, яким чином вона впоряджала все при таких мізерних прибутках. Тепер господь знає, як його й улаштувати. Треба її улестити. Коли не так, то що-ж робити! Бо що-ж може зробити Гомти! Увесь тягар впаде на мою голову. Вона певно дасть згоду, але це буде дуже трудно.“

Проте, всі ці добрі бажання пандита джи пропали даремно. Ключ од скрині наче тая труйна гадюка так таки й лежав у дворі аж три дні. Ні в кого не було відваги, щоб підійти до нього.

Четвертого дня пандит джи, наче граючи на своє життя, підняли таки того ключа... В той час їм здавалося, ніби хтось навалив цілу гору їм на голову. Для ледачих людей хоч на півкроку вхилитися од звиклої стежки здається великим нещастям.

Хоч пандит джи й знали, що через свою посаду вони не зможуть впоратися з цією справою, проте у них не могло бути такої сміливості, щоб оддати ключа Гомти. Але це було тільки для позору. Ключ був у них, але поратися доводилося Гомти. Таким чином із рук Годавари випали й останні засоби розпорядження господарством. Ту шану й честь, що зв'язані із назвою господині, Годавари втратила разом із ключем. Дивлячись на це, і їхня наймичка і сусідські жінки стали поводитися з нею зовсім по-іншому. Годавари була тепер як цариця без царства. Тепер вона розпоряджалася тільки тоді, коли це дозволяли другі.

6

З того часу, як сталася ця зміна в господарюванні, сталася й зміна у вдачі Годавари. Заздрість назавжди оселилася в її душі. І вдень і вночі йшли пересуди по сусідських хатах: дивіться, мо-вляв, яка в світі правда! Нещасна силоміць примусила одружитися вдруге, щиро свідомо рубонула сокирою по своїх ногах! Вона бач

¹⁾ Пайса — дрібна індійська монета.

сама з себе зняла свої вбори й одіж, оддала все, а тепер от плаче - ридає, аж серце крається. Савт завжди савт, але й чоловік на неї а ні гляне. Оттаке - то! Наче тую невірницю, зневажають її в своїй хаті, нудить світом бідолаха. Коли так жити, то краще вже не жити..."

І коли слухала Годавари такі речі, повні співчуття до неї, вогонь заздрости розпалювався в ній ще більше. Їй того було й не зрозуміти, що таке співчуття у вічі випливало головним чином із того ганебного в людській душі, через що людям особливо приємно, коли другий гине чи страждає.

Чого була зовсім певна Годавари, і чого так страшенно боялися пандит джи, те не збулося. У хатньому господарюванні не було ніякої завади, ніякої зупинки. Певно, од незвички господарити порядкування пандита джи було не таке хороше, як порядкування Годавари, коштів витрачалося трохи більше, але справа йшла все-таки добре. Для Годавари, певно, все, що робила Гомти, здавалося хибним. В заздрості є вогонь, але в ній немає доброї прикмети вогню: вона замість того, щоб поширити серце тільки ще більше звужує його. Одного разу, це було в-осени, йшли дощі, і декілька день ані на хвилину не було сонця. Одежа, що лежала в скрині, попріла, олія згіркла. Годавари дивилася на це, але їй усе було байдуже. Ще й надто: вона могла ще сказати декілька злих докірливих слів, тоб-то, коли захотіли господарювати, то треба й робити до ладу.

І у вдачі пандита Девдата джи почала виявлятися нова риса. Доки поралася у хаті і несла весь тягар господарювання Годавари, то вони ніколи ні в чому не помічали недостатків. Їм не доводилося ходити на базар навіть по городину або по садовину. А тепер Годавари бачила, як вони на день кілька разів бігали на базар. Господарство не було як слід упоряджене, тому їм доводилося іноді робити гарячку, і за тим чи іншим бігти на базар. Годавари дивилася, дивувалася на це й казала: „чи то-ж воно ті самі магарадж,¹⁾ що колись не бралися ані за холдну воду? Тепер же дивлюся, на день десять разів стоять на базарі. Тепер щось ніколи не чути від них, що це перебанчає їм у їхніх учених справах.“

Одного разу Годавари довелося впевнитись, що пандит джи зовсім не вміють базарювати як слід. Тому, коли їй треба було що з одержі, то вона доручала купити своєму сусідові старому Лала сагібові²⁾. А пандит джи й зовсім забули про те, що для Годавари коли-не-коли треба хоч сари³⁾: коли з їхніх плечей знімали яку турботу, то вони тому завжди були раді. Вони й сами носили ще ту одіж, що її купила й дала їм Годавари: пандит джи ніколи не впадали за новим кроєм та новою модою. Але тепер їм довелось ходити на базар і купувати навіть і одіж. Одного разу у Гомти не було й сари. Панидт джи пішли на базар і вибрали дуже добре вбрання. Крамар взяв, що схотів, — до того-ж вони зовсім не вагалися й не торгувалися. Гомти показала це вбрання Годавари. Годавари подивилася, одвернулася і суворо сказала: „Добре, ти навчила їх вже й одіж купувати. А я прожила з ними ось уже шіснацять років, і мені і ві сні не снилось, щоб вони купили мені одіж!“

¹⁾ Магарадж — великий пан, брагман.

²⁾ Сагіб — пан.

³⁾ Сари — жіноча одежа: довгий кусок матерії, в його завиваються жінки в Індії.

Такі випадки ще більше розпалювали вогонь заздрости в Годавари. Доки вона думала, що пандит джи жорстокі по своїй удачі, доти вона була ще задоволена. Тепер-же, коли вона побачила цю їхню нову делікатність, для неї стало ясно, що того, чого вона не могла досягти сотнями жертв, те все має ця молодиця за одну свою молодість. Вона тепер переконалася, що те, що вона вважала за щирю любов, то справді була сама облуда, вони дбали тільки про свою користь.

7

Божею волею в цей час заслабла Гомти, в неї не було сили ні встати, ні сісти. Годавари почала поратися, але їй не вірилося, що Гомта дійсно заслабла. Їй здавалося, що вони у двох удають це для того, щоб примусити її пекти й варити. Сусідським жінкам вона говорила: „тільки невірливі така зневага, як мені тепер“.

Пандит джи в цей час, коли треба було сідати їсти, все бувало тікають з хати. Вони, не знати чого, боялися розмовляти з Годавари на самоті: „Бо зна, може вона почне ще які суворі й жорстокі балачки“, і тому, коли треба було сідати обідати, то вони все боялися, коли-б не прийшов такий страшний момент. Годавари своїми суворими очима пройняла їхні думки й побачила, що в них на серці, але, придушивши гнів, мовчала.

Але одного дня вона не втерпіла й сказала: „та й що-ж це воно, ви вже заріклися й слово сказати мені! Я бачу там з другими цілісіньку ніч балакаєте не вгаваючи, а коло мене боїтесь навіть і рота розкрити. Хіба не бачите, що робиться в хаті? Все-ж іде, як ви хотіли, хіба не так?“

Пандит джи похнюпили голову й сказали: „що-ж, як іде, хай іде. Чого мені тепер турбувати себе цим. Коли ти хочеш зрівняти хату з багном, то яка моя воля“.

На це Годавари сказала декілька суворих слів. Знялася буча. Пандит джи встали із стільця. Годавари захлинаючись просила, щоб вони сіли, але вони не залишилися там ані на хвилину. З того часу вона кинула й варити, і всій хаті довелося поститися.

Що було гарного у Гомти, так це те, що вона могла все втерпіти все найсуворіше, найжорстокіше, але терпіти голод їй було страшно тяжко, тому вона не давала ніякого обіту. У розмовах для неї непомітно проходив піст Джанмаштами¹⁾. Але тепер їй ще дужче хотілося їсти, коли вона була хвора. Коли вона побачила, що вже півдня, а про їжу й натяку немає, тоді бідолаха послала на базар за митчаї²⁾. Може воно було й так, що вона зробила це для того, щоб ще дужче роздратувати Годавари, бо ніхто-ж не вмирає, коли раз не попоїсть. Годавари запалилася уся від голови до ніг. Вона теж послала по митчаї, і після багатьох років вперш наїлась як слід митчаї. Яка-ж чудна та заздрість!

Та сама Годавари, що в неї ніколи не бувало й ріски аж до півдня, тепер не могла втерпіти, щоб зранку не поснідати чим-небудь

¹⁾ Джанмаштами — свято в день народження бога Кришні; в цей день піст.

²⁾ Митчаї — солодка їжа.

ласеньким: їй тепер стало дуже хотітися їсти й пити. Заздрість зроби́ла з неї нову жінку.

Настав день великого свята, поста Джанмаштами. Пандит джи втратили на ці декілька днів свою апатичність. Вони з великою охотою почали робити сцену для вистави народження Кришни. Годавари наложив на себе обіт — постити цього дня, пандит джи зробили теж, бо були хвалебник Кришни. Щоб догодити їм, Гомти також задумала постити, але вона дуже здивувалася, коли прийшла до неї наймичка і сказала: „старша пані не буде поститися, дайте їй попоїсти чого-небудь солоденького“.

Коли вже смеркалося, Годавари звеліла покликати візника й повести її до святині. Гомти це було дуже не до вподоби, бо ціни на візників того дня були дуже високі, до того-ж і святиня була не дуже далеко. Тому вона розсердилась і сказала: „Навіщо марнувати гроші! Хіба-ж далеко святиня, чому-б тобі не піти пішки. Загадувати легко, а розплачуватися доведеться тому, хто й так робить наче той воляка“.

Три роки тому назад Гомта слухала такі речі од Годавари, тепер і Годавари довелося почути те-ж саме от Гомти. Другі часи!

Тепер і варила і пекла Годавари аби як, вона зовсім не дбала, як раніш, про те, щоб у всьому догодити пандитові джи.

Одного дня вона сказала наймичці, щоб та взяла і стовкла приправу. Коли поклали її в чечевицю, то трошки переперчили. Пандит джи злякалися і не їли її. Як і інші флегматичні люди, вони дуже любили ущипливе, проте не могли їсти через свою хворобу. Коли про це почула Гомти, то насупивши брови сказала: „хіба в неї на старість язик витягся, чи що!“

Майже такі самі пекучі слова одного разу сказала й Годавари, тепер їй-самій довелося слухати й терпіти.

8

Сьогодні Годавари прийшла до Ганги, щоб вона пригорнула її. Пройшло три роки з того часу, як вона ходила до Ганги з молодим та з молодією, кидала в неї квітки й лила молоко¹⁾. Сьогодні вона прийшла оддати своє життя. Сьогодні вона бажає відпочити у святих хвилях Ганги.

Годавари тепер не могла більше оставатися в тій хаті ні одної хвилини. В тій хаті, де вона колись жила царицею, зробитися наймичкою — яка горда жінка може це перенести?

Тому декілька днів пандит джи, після того як багато разів чули од неї погрози вкоротити собі віку, розсердилися й суворо сказали: „Коли-б же ти дійсно як-небудь вкоротила собі віку!“ Годавари й досі не забула тих повних отрути слів. Палючих речей вона не забувала ніколи! Сьогодні й Гомти теж сказала ті жорстокі слова, і хоч вона навчилася цього у самої Годавари, проте Годавари наче-б то забула, що вона говорила сама. У неї в ушах дзвеніли різкі слова Гомти та пандита джи. „І пандит джи не зупинили її... Мене так тяжко зневажають, а вони й рота не роззявлять“.

¹⁾ Індійські весільні звичаї.

Сьогодні, коли в хаті всі послули, Годавари вийшла з хати. Небо було вкрите чорними хмарами, лив дощ; потоки сліз заливали її очі. Які тонкі й делікатні ланцюжки любови, тай які - ж і міцні вони проте! Тонкі й делікатні перед зневагою й міцні перед розстанням. Годавари кілька годин стояла коло дверей і ридала й ридала. Скільки минулого їй згадалося! Ох, колись для неї була тут і любов, була повага, було й щастя життя! Але скоро згадалися її і ті жорстокі слова пандита джи, і з очей ізнову полилися сльози.

Годавари пішла од хати.

Коли - б у цей час прибігли простоволосі, босі, мокрі од дощу пандит Девдат джи, схопили її тремтячими руками, пригорнули її до свого тремтячого серця й сказали: „люба“! Коли - б навіть більш нічого й не вийшло з їхніх уст, то хіба - ж то Годавари встояла - б на своїх думках.

Був місяць Куар¹⁾. Уночі рев гангових хвиль був ще страшніший як удень. І коли блискала блискавка, то й хвилі, що підіймалися наче гори, теж блишали в повітрі. Здавалося, ніби повітря, як той скажений слон, бавиться й шпуге. Перед очима було страшне видовище життєвої війни.

І у серці Годавари в цей час декілька хвиль - думок піднялися, із великою силою вдарилися одна об одну, переплелися одна з одною й зникли... де? у темряві. Хіба ця ревуча й кипуча Ганга могла заспокоїти Годавари. В її хвилях не було солодкого як амброзія джюркотіння, в них не було й признаки милосердя. Вони мали в цей час страшний вигляд, були готові на немилосердну кару.

Що думала Годавари, коли сиділа на березі, хто може це сказати? Чи не було в неї навіть і тепер думки, чи не прийдуть часом пандит Девдат. Які міцні ланцюги любови!

В тій темряві, пригнічена заздрістю, жорстокістю й безнадійністю, вона, безсильна, впала на груди Ганги. Хвилі підскочили й проковтнули її.

9

Настав ранок. Годавари не було в хаті. У неї на ліжку лежав папірець із такими словами.

„Пане, господине мій, хіба я кохала кого другого в світі, крім Вас? Я все оддала за - для Вашого щастя. Тепер для Вашого щастя треба, щоб я зникла з світа, тому й своє життя я тепер оддаю Вам. Прошу простити за все, що я робила не гаразд. Нехай господь зробить Вас щасливим назавжди“.

Пандит джи, тільки побачили того папірця, зомліли і впали. Гомти почала плакати. Та хіба - ж то були сумні сльози?..

Перекл. із сучасної індійської мови — гінди

О. Баранніков

¹⁾ Кінець вересня й початок жовтня.

ІЖІ ВОЛЬКЕР

ПОЕЗІЯ КОХАННЯ

Сказала ти, що тільки в твоїх очах цілий світ,
що для мене нічого нема, що по-за ним.
В твоїх очах білі яблуні цвітуть,
хмари пливуть,
пташки співають і летять.
Я тобі вірю
і не вірю.

З великим болем очі твої на шматки розіб'ю,
щоб знову обросли дуговим ланцюгом.
Скажи мені, моя кохана,
— коли світ цілий твоє око охопило —
Чому ти допустила,
що робітник сьогодні рано з будівлі впав
і на очах моїх
сконав?

З чеської перекл. *М. Ірчан*

ЙОЗЕФ ГОРА

ПОЕЗІЯ

Як копаний м'яч¹⁾ між очима глядачів
повинна кружляти поезія, подивлювана всіми.
Так, як ноги Ізидори Дункан
тої танечниці.
Так, як пілот, що спустився враз з машиною
на сільському майдані перед цікавими.
Сирена гукає, в дорогу пускається
пароплав в окіян.
О, коли-б ти понесла, моя поезіє, стільки душ
і овид, як море, перед ними розкрила!
Будь, як жінка, що повернулась з гуляння
і тисячі поглядів з тіла стрясає,
доки найде себе.
Будь, як робітник, з його-ж долоні
п'ють ті останні і їдять.
Будь, як Микола Ленін. Ненавидять його,
але думати про нього мусять.
І мертвий, судитиме її.

З чеської перекл. *М. Ірчан*

¹⁾ Футбол.

ПЕТРО ЛІСОВИЙ

Нічого фантастичного!

(АБО БІЛА УТОПІЯ ТА РАДЯНСЬКА ДІЙСНІСТЬ)

„Enfant, si j'étais Roi“ — „Дитино, якби я був король“...

Після повалення царів, поміщиків і капіталістів уперше тільки звільняється поле для справжньої будови комунізму, для вироблення нового громадського зв'язку, нової дисципліни загальної праці, нового всесвітньо-історичного укладу всього народнього, а потім і міжнароднього господарства. Це справа переробки самих народів, надовго запаскуджених, зіпсованих проклятою приватною власністю, а разом з нею всією тою атмосферою гризанини й недовір'я, — ворожнечі, розпорошеності, взаємного підсилювання, що неминуче вироднюється й поступово відроджується знову дрібним відокремленням господарством, господарством власників, за вільного обміну між ними.

Ленін, — т. XVII, стор. 206.

ПРОЛОГ

...Була третя година ночі. Я догортав останні сторінки книжки. Тихо. Місто давно спало. Трамваї не дзизчали кожних 10 хвилин. Десять шаруділа миша. Настирливо, безугавно.

... Я дочитав останню сторінку й відхилився в утомі на канапу. Самі зімкнулися вії. Думав... В голові калейдоскопом проносились картини недавнього минулого...

Степ... Пухкі хмарки пострілів у блакитному небозводі... Швидкий біг полем... городами... Десять збоку щось рвалося... дим і чорна земля стовпами підіймалися до гори... Рів... За ровом цвинтар... Хочу перескочити і раптом зупиняюся.

Ліворуч у рову в незграбних позах лежать трупи, що заклакли в останніх корчах. Суха трава забризкана кров'ю й шматками мозку. Здорові зелені мухи гудуть над цим місцем смерті, звідки йде страшний задушливий сморід. На мить навіть тепер (видко з асоціації) я знову відчув той сморід, що зупинив мене тоді, в хвилину смертельної небезпеки. Це було остільки несподіваним, що я з ляком схопився з канапи.

Нічого не було. Видно, я просто стомився...

Знову відхилився на канапу. І знову думка почала сукати нитку спогадів. Коли і де це було?..

А, це було тоді, коли ми переслідували по гарячих слідах добр... пробачте, грабарію білих. Так, це було тоді.

Я знов прокинувся. Книжка впала на підлогу і я нахилився, щоб підняти її. Тут вона розкрилася і мені упали в очі слова:

„Коли придушити бунт можна, то слава богу. Це зроблять не тільки без нас, але й проти нас...“

Микола I повісив п'ять декабристів, але коли Микола II розстріляв 50.000 „февралістів“, то це буде задешево куплене урятування Росії.

Це буде означати, що у нас єсть государ, що у нас єсть влада... Але коли не вдасться?

Коли для цього ні полків, ні полковників не знайдеться“¹⁾.

Я перегорнув кілька сторінок назад і прочитав:

„Я пам'ятаю увесь цей день і всі вчуття близькості смерті й готовності до неї...“

Вмерти. Хай.

Аби не бачити огидливого обличчя цієї бридкої юрби, не чути цих мерзотних промов, не чути виття цієї подлої наволочи.

Ах, кулеметів сюди, кулеметів!...²⁾

Я закрив очі й подумав:

— Да, дорвись „ці“ до влади, вони-б скоро „успокоїли“ „богоносний“ народ!..

... Не знаю, чи пройшла година, чи всього кілька хвилин. І раптом я відчув, що є хтось сторонній в кімнаті.

„В кімнаті було напівтемно від зеленого абажура“.

Двері (я це твердо знав, що було двоє дверей) були замкнені і ніхто не міг увійти. Проте „хтось“ був.

З величезним напруженням я відкрив одну повіку (при цьому я подумав:— Здорово таки, видно, я стомився, коли справа дійшла до галюцинацій) і подивився навколо (на повіках лежали ніби п'ятипудові гири) так і є. „Він“ сидів край столі й насмішкувато поглядав на мене.

— Що за чортівня!..— промайнуло мені в голові.

„Він постукав пальцем по столі й промовив:

— За останній час ви здорово подались. Раніш я вас знав далеко не таким!..

Я, тимчасом, оглядав „його“. Це був... ну, як-би вам його схарактеризувати... на ньому був дорогий, але приношений сірий костюм. Обличчя було зім'яте, а борода тижнів зо два не бачила бритви. В очах світився цинізм і в зморшках обличчя ховалися всі пороки великих міст. Я сам собі пригадував, порівнював, ким-би „він“ міг бути. З зовнішнього вигляду його можна було прийняти в однораз: за зломника кас високої марки, за авантюриста інтернаціонального масштабу, за альфонса якоїсь „буржуазки“ бальзаківського віку з мішком грошей, за...

¹⁾ В. Шульгін:— „Дни“, стор. 124; Видавництво „Прибой“,—1925 р.

²⁾ Ibid. стор.—113.

В голові у мене, як блискавка, промайнула неймовірна думка і у мене нестримано вихопились слова:

— Ви фашист?..

Він підвівся і вклонився мені по-королівському (хоча я ніколи з роду королів не бачив):

— Так, перед вами один із них!..

— Якого-ж чорта вам тут треба? Чи може шпигунством займаєтесь?.. І як ви попали сюди через двоє замкнених дверей?..

По його обличчі пробігла стримана усмішка.

— Ви не хвилюйтесь, — у його голосі прозвучало щось схоже на співчуття, — ви й так стомились. Чого, питаєте, я прийшов?.. А просто так, навідатись і побалакати про дещо. А ви, я бачу, цікавитесь цим добродієм? — і він очима повів на розкриту книжку.

— Шульгіним?.. О, так, — відповів я. — Ви знаєте, що цей пан, до певної міри, мій учитель!..

— Пробачте, я цього не знав.

— Це дуже просто. Шульгін так лаяв революцію, мазепинців і „жидів“, що я мимоволі зацікавився цими питаннями і, як бачите, дійшов зовсім до протилежного тому, в що вірите і що проповідує Шульгін.

Ясно тепер?

— А, тепер я пригадую. Це було в монастирі, коли вам, крім житій святих та „Кієвлянина“, не було чого читати. Тепер розумію. Ну й що-ж, подобається вам він і досі?

— Знаєте, Шульгін і досі лишився найрозумнішим із всієї своєї компанії. Звичайно, всі Піхни, Савенки, Щогольові і інша братва йому і в підметки не годяться. Що-ж торкається даної книжки, то вона написана по своєму розумно, і потім в ній стільки злости. Шульгін стиліст і не поганий стиліст. Це з літературного боку. Що ж до громадських ідеалів, то від них тхне самою справжнісінькою утопією... Шульгін утопіст. Звичайно, білий утопіст...

— Ви так думаєте?

— Я не тільки думаю, а й переконаний цього. Що-ж до кулетів, — я вказав на розкриту сторінку, — то тут руки короткі.

Він похитав головою:

— Ви надто самовпевнені...

— Це не самовпевненість, а це облік реальностей.

— А втім, ви не можете заперечувати того, що міжнародні обставини складаються не на вашу користь. Ворожі вам сили зростають, організовуються. Не забувайте, що Мусоліні...

— Так, — перебив я його, — але виростає й пролетаріят. Він теж організовується.

Небезпеку від буржуазії ми враховуємо. Ось слухайте, — і я вихватив з полиці книжку, розгорнув й прочитав:

„Тепер світова історія, видимо, вступає в якусь нову фазу, свого розвитку. Країна пролетарської революції зростає й міцнішає. А на Сході розгоряється величезне полум'я, відблиски якого заглядають у вікна Лондонських і Паризьких банків, вогняні язики якого лякають владні

класи всього світу. Крик ненависти доноситься до нас з-під буржуазних стріх...¹⁾),— і я закрив книжку, додавши:

— Як бачите, ми здаємо собі справу в цьому. Проте наша гра вірна. Історія нам здала ліпшу карту, ніж вам, і ваша карта, будьте певні, все одно буде бита.

— Я знаю, відкіля ви взяли ту цитату. Це ви з Бухаріна. А все таки, як ви дивитесь на вирок англійського суду в справі англійських комуністів? Адже це вам не віщує нічого хорошего?

Зрозуміло, ні. Ми знали й знаємо, що зрештою буржуазії прийдеться скинути з себе демократичну тогу і з'явитись перед людьми такою, якою вона є по своїй суті. Вирок англійського суду означає не що інше, як те, що підземні громи революції вже чуються в найміцнішій країні капіталу, раз вона починає вживати знарядь голої диктатури. Але й англійські капіталісти, врешті такі-ж утопісти, як і пан Шульгін, коли вони думають затримати хід історії...

— Значить...

— Значить те, як я вже сказав, що в буржуазії погана карта і її гра буде бита.

— Хм...— він постукав пальцем по столу. — „Блажен, хто вірує“— А ви потрудіться глянути сюди...

Він вказав на вікно.

Я глянув.

Спершу, крім темного густого мороку, я нічого не бачив. Та потроху той морок став розсуватися, розходитися і передо мною відкрилася величезна рівнина, ніби в панорами. Вона була якогось сірого кольору. Такий, мабуть, колір був у Дантовім пеклі, по якому поета водив Вергілій. Ця сірість робила гнітюче вражіння. На рівнині виділилися села, курили димарі велетенських заводів. Сновигали стомлені, виснажені, засмальцьовані люди. Серед них виділялися інші, здорові, вгодовані, чисто одягнуті. У кожного в руці була гумова палиця, а за поясом стирчав револьвер. На кашкетах у них були біло-синьо-червоні кокарди. В очах цих людей світилася холодна, неблаганна, нелюдська, я-б сказав, жорстокість. Я дав їм назву „доглядачів“.

Раптом на одному з заводів щось трапилось. Машини перестали рухатись, робітники, як комашня, швидко збігали з усіх поверхів на широкий двір. Через хвилину в руках переднього опинився прапор, що полоснув червоним повітрям.

Юрба сунула з двору в напрямку до другого заводу.

Я подивився, що робиться серед „доглядачів“. Серед них теж помітно було метушню. Далі я побачив, як по шосі стрімголов летіло кілька мотоциклів. Назустріч їм сунули якісь страховища. Скоро я розібрав, що то було. — Ага, подумав я,— то йдуть панцирні автомобілі. Але куди?

Тут мою увагу звернуло дзиччання у повітрі. Я глянув на небо, воно було теж сіре, і побачив, як ціла ескадриля аеропланів, подібно хижакам, стежила за юрбою робітників, яка все зростала.

¹⁾ Н. Бухарін: „Международная буржуазия и Карл Каутский, ее апостол,— стор. 7. Видання газети „Правда“— 1925 г.

... Потім щось сталось несподіване й страшне.

„Зататакали“ кулемети (свинцовий дощ), із аеропланів полетіли бомби. Повітря наповнилось громом, вогнем і димом, що заховав від мене своєю пеленою все. Коли дим розійшовся і стало трохи видніше, я побачив, як сірі люди тікали назад до заводу. За ними майже не гналися. „Доглядачі“ підбирали трупи забитих, клали їх на грузові автомобілі і кудись везли.

Не пройшло й 15 хвилин від початку заворушення, а вже все було „успокоєно“. Робітники стали до праці, машини зарухались, димарі задиміли, „доглядачі“ стали на свої місця, трупи забитих були прибрані, й життя пішло далі своїм звичайним кроком.

— Що за містифікація? — обернувся я до свого гостя. — Що за країна? Чи не ваша це біла утопія?

Він весь час, поки я дивився, насвистував якусь мелодію, що була мені знайома, але слів якої я ніяк не міг пригадати. Тепер коли я запитав його, він висвистував її майже скаженим темпом.

— Що ви насвистуєте? — накинувся я на нього. — Що це за паскудний мотив?

Він раптом увірвав.

— Так, це ви бачили нашу білу утопію, — відповідав він і знову засвистав. Нарешті, мені пригадалось.

Він насвистував:

От Урала до Алтая
От Амура до Дністра...

— Ху, чорт!... Для чого це ви? — сказав я з огидою, забувши, хто передо мною.

Він повернув до мене лице, воно було покорчене в тисячу крат гіршою гримасою, ніж у Мефістофеля й сказав:

— Так, добродію, ви бачили білу Утопію. Це майбутня Росія. Росія після того, як ми її очистимо від вас. Такий порядочок, як ото ви бачили, ми заведемо „от Урала до Алтая, от Амура до Дністра“... Правда, хороший. Я бачу, що вам він не подобається. Але що поробиш! — зітхнув він — революція дечого нас навчила...

— Це вам не вдасться!...

Нам може й ні. Але всім капіталістам удасться. Ми вас всіх віддамо у рабство їм. Всі заводи, що ви бачили, то заводи англійців, німців, бельгійців, американців. Ми будемо лише доглядачами. Ми будемо стерегти. Приватну Власність. Ми слуги Приватної Власности. Всі інші релігії ми похеримо. Лишиться тільки одна релігія, релігія Приватної Власности. За порушення її — смерть. В чому ви й могли переконатися на тому прикладі, що я вам показав.

— Але це просто вигадка хворого — засперечався я. — Мені здається, що просто якийсь білогвардієць, сидючи і обмірковуючи плани помсти, намалював цей кошмар... Але це так личить їм!...

— Ви вгадали, — сказав мій гість. — Це так само написав Шульгін. З цими словами він виняв з кешені й показав мені книжку.

— „Щось фантастичне“ — прочитав я в голос.

— Дуже цікава книжка, — зауважив він — раджу вас прочитати.

— Для чого?

— Ну, хоч-би для порівнянь. Вам не пошкодить. Потім для вас це буде своєрідною лекцією. Знати, що думає ваш ворог, завжди не пошкодить. Правда - ж?..

Я хитнув головою.

— А взагалі, я вам скажу, наші справи не блискучі.— Він стомлено повів руками.— Не приймайте мене, будь ласка, за якогось емігрантського Мефістофеля. Я просто емігрант. Те, що я вам показав, то були колись і мої мрії. Признатися по секрету, я вже і сам не дуже то в них вірю. А тому прохаю вас по „человечеству“: „дайте мені в борг три карбованці. Повірте, три дні не шамав“!..

Я розреготався і дав три карбованці. Він підвівся, узяв свого капелюха і уже коло дверей запитав:

— Скажіть, якою ми мовою оце з вами розмовляли весь час?

— Як, кажу, якою? По-українському!..

— А, це те, що колись звалось „галицьким наречием“, „мовою“ Грушевського, мазепинством і так далі?

— Авже-ж, авже-ж!

— Розумію. Тепер ви державу свою маєте. Ну й що-ж, добре вам ведеться?

— Прекрасно,— кажу.

— Ну, треба йти... він на хвилю затримався коло дверей.— А ви, напевне, опишіть нашу зустріч?

— Я думаю.

— Тоді вам прийдеться дописати решту самому. Ви це зробите? Ну, я йду,— він помахав рукою.— Всього!..

Він пішов. Перші і другі двері самі собою одчинились і зачинились. Я чув, як він крадькома ішов через залу. Потім стукнули сінешні двері, і я зрозумів, що він вийшов на вулицю.

Я лишився сам і став думати... Голова мені горіла... Думки гарячково скакали в голові... Мені треба було його затримати... Бігти, сказати... і...

... Я схопився з канапи. Горіла лампа, на підлозі валялась розсипана книжка. А в вікно заглядав сірий похмурий ранок.

Я потер очі. Ні, не сплю. Оглянувся навколо — нікого.

— Так це був всього сон... зітхнув я спокійно.

На цьому й кінчається моя фантастика. Скоро я, дійсно, наткнувся на книжку Шульгіна, яка носила голосну назву:

— Щось фантастичне („Нечто фантастическое“).

А епіграфом до неї стояли слова із французької пісеньки, що в перекладі звучать:

— „Дитино, якби я був король“...

Це мене зацікавило. Я подумав:

— А справді, що-б ти, братіку, зробив, якби тобі владу знову в руки?

І я взявся читати ту книжку. Прочитав раз, прочитав удруге. Думав, міркував, порівнював. „Плодом“ тих міркувань і думок і є нижчеподані рядки.

ХТО КОГО?

Хто кого?

Н. Ленін

Що, якби панораму Радянського Союзу 8 років тому назад показати, та не нам, а нашим, во-рогам, коли-б показати царській бюрократії Гучкову, Милюкову, — не при ночі будь згада-но, — коли-б їм показати цю саму панораму, то вже вони напевне-б сказали: бридня, фантазія, від більшовиків через 8 років і мокрого місця не залишиться.

Л. Троцький: „Вісім років“, — „Правда“, ч. 272, від 28/XI — 25 р.

Шульгін написав свою „утопію“ в 1922 р. Тоб-то через чотири роки після Жовтневої революції. Тоб-то з того часу теж минуло чотири роки.

Звернімось на хвилину до тих часів і пригадаймо, що тоді було. Радянські Республіки тільки що відбили перший скажений наступ внутрішньої контр-революції і наступ капіталістичних держав-велетнів. Але перемога ця дісталась дорогою ціною. Країна лежала в згарищах, в диму, в крові. Транспорт ледве рухався. Промисловість майже не працювала. Досить, наприклад, вказати, що три чверті шахт Донбасу стояло й було залито водою. Здобич чавуну не перевищувала 5% передвоєнної. Криза за кризою насувалася на нас, і один по другім виникали у нас фронти: паливний, транспортний і т. д. До цього на Радянські Республіки упала нова стихійна біда: голод. У Надволжі і на півдні України голодна смерть збирала свої багаті жнива. Люди, здавалось, дійшли до стану первісних дикунів. Над усією державою нависла чорна тінь голоду.

Це були надзвичайно тяжкі часи. Історія мало знає таких моментів. Потрібні були нелюдські зусилля, щоб в обставинах економічної блокади, не ліквідованого бандитизму, паралічу промисловості й голоду, — самого звичайного, страшного голоду, що примушував людей доходити до людодства, голоду, від якого корчилося 20 мільйонів населення, управляти величезною державою, не розгубитись і не випустити керма з рук.

Буржуазія всього світу з замиранням, затаївши дух, стежила за цією боротьбою. Не тому вона затаїла дух, що співчувала нам. Ні, обламавши зуби об нас в безпосередній боротьбі, вона тепер всі свої надії покладала на стихії природи, на нашу технічну відсталість, на наше невміння господарювати. І чим більші були наші утруднення, чим більше людей умирало з голоду, тим більшою радістю реагувала на це міжнародня біржа.

— Скоро кінець!.. Тепер уже буде справжній кінець!..

Такими „пророцтвами“ була просякнута вся тодішня буржуазна преса. Такими „пророцтвами“ була заповнена і вся емігрантська преса. Емігранти всіх ґатунків, всіх напрямків, всіх кольорів пакували свої чамайдани й рахували дні, коли можна буде повертатись „домів“. І, дійсно, загальна обстановка ніби й справді складалась на „їхню“ користь. „Росія“ в руках „зграї розбишак“, „Росія“ запродана,

„Росією“ правлять „жиди“, одним словом „Росія“ зі швидкістю кур'єрського потягу, на всій парі, йде до загибелі, летить стрімголов у безодню. „Росією“ правлять більшовики. А „мета більшовиків жахлива“, а самі більшовики, по слову Шульгіна, не що інше, як „зграя бандитів, що вийшла на промисел“¹⁾.

Та з Шульгіна „взятки гладки“, з нього можна так вимагати чемности до більшовиків, як з „голоного та святого“ грошей. Що ми „деспоти“, це нам приходить ся чути і не од таких чорносотенців, як він. Ось наприклад, як „соціаліст“ Кавтський „атестує“ нас і то не в 1922 р., а в 1925.

„В Росії був „простий грабіж багатих, зрозумілий кожному розбійникові й злодієві“, —

пише цей ренегат²⁾.

Коли вже скажемо, „соціалісти“ так про нас говорять, то якої-ж чемности до нас вимагати від Шульгіна, у якого боки болять від нашої революції. І далі (Кавтський):

„... Знову сидить в Росії „варварська сила“, що брутально топче „звичайні закони“ права й моральности³⁾.

Отже ненависти до нас не бракує й тепер. Не бракувало її і в 1922 р. Проте, треба бути справедливим, — Шульгін, навіть по-за своїм класовим засліпленням, не міг відкидати того, що більшовики здатні не тільки „руйнувати“, а й щось будувати. Наводимо з цього приводу його слова:

„... Сподіваюсь, — говорить він до свого вигаданого співбесідника, — що ви міцно засвоїли різницю між меншовиками. Різниця колосальна й непроходима. Вона полягає в тому, що меншовики здатні тільки руйнувати, вони абсолютно нездатні до будь-якого будівництва. А більшовики, зруйнувавши до останку старе, здатні творити щось на його місці. Хай те, що вони роблять, безглузде, злочинне, божевільне... їх мета жахна, але в процесі досягнення цієї мети, можуть визначитись і надзвичайні розуми, і надзвичайні вдачі⁴⁾...

Дякуємо за красне слівце, пане Шульгін. Але щоб зрозуміти цю Шульгінову „похвалу“, треба знати, в який момент її писано. Її писано в момент нашого повороту до НЕП'и. Уперше за чотири роки Радянські Республіки підійшли щільно до господарчих завдань.

¹⁾ В. Шульгін: „Нечто фантастическое“, — стор. 8. Російско-Болгарское издательство, — 1922 г.

²⁾ Цитую з брошури тов. Н. Бухаріна „Международная буржуазия и Карл Каутский ее апостол“. Видання газети „Правда“, 1925 г.

³⁾ Н. Бухарін: „Международная буржуазия и Карл Каутский ее апостол“ — ст. 16.

⁴⁾ Шульгін: „Нечто фантастическое“, ст. 8.

І не башту більшовики зібралися, пане Шульгін, будувати противу усіх законів механіки, як то ви говорите, а соціалізм. В цей момент прозвучали застережливі слова вождя:

— Хто кого?

Питання для пролетарської влади, для пролетарської держави було поставлене на весь зріст і з усією серйозністю, якої вимагала тодішня обстановка. Шульгін зволить з цього приводу жартувати, а саме:

„... Слово може мати різні значіння. От, наприклад, „комуніст“ (лапки належать Шульгіну П. Л.) Ленін до гріхопадіння і після гріхопадіння...

— Якого гріхопадіння?..

— На „з'їзді“. Коли він заявив: „дорогу дрібному буржую“...¹⁾.

Дехто, дійсно, зрозумів НЕП, як віддачу пролетаріатом своїх економічних, а далі й політичних позицій.

Не надаремно-ж містер Ллойд-Джордж, тодішній голова ради міністрів Англії, заявив на всю Європу, що більшовики подають надію стати „слухняними хлопчиками“, і запрохав їх, попереду, звичайно, надівши білі рукавички, на Генуезьку конференцію. Та „пустуни хлопчики“, виявилось, на ділі розумніші самого „папаші“ Ллойд-Джорджа, „батьківських“ умовлянь не послухались і ярма надівати не захотіли. Правда, це ускладняло їхнє становище, бо „Європа“ не захотіла давати нам позик на відновлення нашого господарства, а через те і питання „хто кого“ стало ще грізнішим для нас.

Змагання це ще не скінчилось. А в тім, перемога, принаймні, для нашої внутрішньої політики, — ми тут розуміємо фронт промисловости, фронт нашого народного господарства — явно починає схилятися на наш бік, а білим утопістам приходить роззнаковувати чамайдани. Тут ясно, — білі, жовті й інші ділки капіталу прощитались. Прощитаються вони, напевне і в другому, а саме: — хто кого? Чи „Європа“ пролетарську революцію, чи пролетарська революція „Європу“?

На чому ми цю надію застосовуємо? По-перше —

„... „наші“ господарчі процеси, що розвиваються в нашій країні, глибоко суперечні, бо репрезентують боротьбу двох взаємно виключних систем, соціалізму й капіталізму²⁾.

Але по-друге, передумови для будування соціалізму полягають в тому, що —

„Ми маємо промисловість, основний капітал якої усуспільнений на 89%, при чому ця усуспільнена промисловість дає зверх 79% валової промислової продукції. 11% неусуспільнених засобів виробництва промисловости, дають, виходить, зверх 20% валової продукції. Доля Державної Промисловости зростає.

¹⁾ В. Шульгін: „Нечто фантастическое“, ст. 29.

²⁾ Л. Троцький: „К социализму или капитализму?“ — Видавництво „Плановое хозяйство“, ст. 7.

Залізничний транспорт усупільнений на 100%. Робота транспорту безупинно зростає: в 1921-22 році вона становить коло 25% роботи довійськового часу, в 1922-23 р. — 37%, в 1923-24 — 44%, в 1924-25 р. вона перевищить половину довійськового рівня. На майбутній рік чекаємо 75% довійськового грузообороту¹⁾.

Нам треба запам'ятати ці числа для порівнянь, що будуть нижче. В усякім разі, база для соціалізму в наших руках, — при розв'язанні питання — хто кого? — ця база в руках пролетарської держави є могутньою зброєю.

Тепер, які-ж перспективи надалі? Як комуністична партія гадає вести свою політику бодай у найближчі роки?

Але спершу, хай вибачить читач, я хочу подати ще кілька цифр, що малюють, так-би мовити, статистику нашого народного господарства на сьогоднішній день. Отже, що ми маємо?

Загальну продукцію сільського господарства вираховувано в 1923 — 24 р. на 8.116 міл. карб., в 1924 — 25 р. — на 8.106 міл. карб. і в 1925 — 26 р. — зверх 10 мільярдів карбованців.

Вартість продукції в довійськових карбованцях визначалося в 1923 — 24 р.р. в 1.854,5 міл. карб., в 1924 — 25 р. — в 2.998,3 міл. карб. і в 1925 — 26 р. — в 4.511,7 міл. карб.

Здобич нафти в 1923 — 24 роках становила — 362,46 міл. пудів, в 1924 — 25 р. — піднеслась до 423,7 міл. карб. або 75,5% довійськового рівня, а в наступному році передбачено здобути 521,4 міл. пудів, або 93%.

Вугілля — 962,5 (54,5%), 979,4 (55,3%), 1.514,5 (86%) і т. д. і т. п.

Бюджет в 1923 — 24 р. виносив 1.917 міл. карб., в 1924 — 25 р. — 2.800 міл. карб. і для 1925 — 26 р. передбачено 4.000 міл. карб.²⁾.

„Це піднесення свідчить про те, — говориться в тезах, — що диктатура пролетаріату упоралась з своєю попередньою задачею відновлення країни після імперіалістичної та громадянської війни.

„Але це піднесення могло здійснитись, одначе, лише завдяки правильній політиці партії, заснованій на зміцненні союзу робітників і селян“³⁾.

Тепер, які-ж шляхи партія накреслює надалі, який план вона намічає? Цей план, урахувуючи інтереси націоналізованої промисловості й розпорошеного селянського господарства, в загальних рисах, такий:

1) Треба ставити нові заводи й фабрики одразу на високу технічну базу, з точною увязкою з планом електрифікації (наявність джерел енергії);

¹⁾ Л. Троцький: „К. соціалізму или капитализму?“, ст. 22 — 23.

²⁾ Л. Каменев: „К XIV Партийному Съезду. Вопросы хозяйственного строительства“. Дивись „Правда“, ч. 271 від 27/XI — 25 р.

³⁾ Ibid.

2) Облік природних умов окремих районів (нааявністі сировини й шляхів сполучення), а також можливости використання зайвих робітничих рук в районі;

3) Найшвидче задоволення потреб селянства в сільсько-господарських машинах та реманенті;

4) Наближення промисловости до споживача, тоб-то географічна децентралізація промисловости, створення промислових центрів в позбавлених до цього часу промисловости районах та україн¹⁾.

Другими словами: правильну чи неправильну ми намітили перспективу, вперед чи назад ми йдемо, ми відповідаємо:

— Правильну!.. Йдемо вперед!.. Стоїмо міцніше, ніж 1917 р., ніж 1922 р.

Тут нас можуть запитати:

— А непомани? А „дорогу дрібному буржую“, цьому потенціальному радянському капіталістові?

— Будь ласка, говоримо ми. Яку ролю в промисловості він займає, ми вже бачили — 20%. Липається ще торгівля. Що ми тут маємо?

В тезах тов. Каменева сказано: — Збільшення оборотів споживчої кооперації за рік становить 55%, піднявшись у минулому році до 3.720 міль. карб., а в майбутньому році передбачається, що оборот виросте до 4.555.6 міль. карб.

Обороти сільсько-господарчої кооперації збільшились в порівнанні з минулим роком на 57%, і вирости в 1924 — 25 р. до 996,7 міль. карбованців²⁾.

Другими словами (за Троцьким):

„В 1923 — 24 р. оборот приватного капіталу в торгівлі становив 50%, оборот державного й кооперативного капіталу теж 50%, значить пополам. Була законна обава, що приватний капітал, розвиваючись коштом державного й кооперативного, знайде своє єднання з селом.

Але ось перевірка: в 1924 — 25 р. оборот державної торгівлі й кооперації — 74%, а приватний торговий оборот — 26% — тоб-то коло $\frac{1}{4}$. В позаторішній рік половина на половину, а в минулому господарчому році, що скінчився 1 жовтня, — $\frac{3}{4}$ і $\frac{1}{4}$ ³⁾.

Виходить, що і тут ясно: хто кого? Не непоман, не дрібний буржуа б'є пролетарську державу, а навпаки, пролетарська держава б'є непомана і випирає його з однієї позиції за другою.

Тепер залишається ще питання про те, на які-ж суспільні сили радянська влада спирається. На кого спиралась „мила“ серцю Шульгіна царська влада, ми знаємо: це були поміщики й капіталісти. База радянської влади инша, її соціальна природа инша, а саме:

¹⁾ Л. Каменев: „Вопросы хозяйственного строительства. „Правда“, ч. 271, 1925 рік.

²⁾ Л. Каменев: „Вопросы хозяйственного строительства“.

³⁾ Л. Троцький: „Восемь лет“, — „Правда“, ч. 272.

партія, профспілки, комсомол, піонери, робселькорія, селянство. Беремо уже цитовану нами книжку тов. Бухаріна¹⁾ й на ст. 40 читаємо:

— "... число членів партії за перші три місяці 1925 р. збільшилось на 63.233, число кандидатів — на 41.815. Загальне число членів партії (з кандидатами) виросло до 850 тис. чоловіка"...

Тепер комсомол. Його зріст малює така табличка:

1922 р.	жовтень	(V з'їзд)	206.000	членів
1923 "	січень	"	303.944	"
1924 "	"	"	500.700	"
1925 "	"	"	1.140.706	"
1925 "	квітень	"	1.432.608	" ²⁾

Юних піонерів на 1 квітня 1925 року налічувалось 1.299.519. Профспілки на V з'їзд профспілок налічували 4¹/₂, а зараз шість мільйонів. Робкорів на грудень 1924 р. налічувалось 63.280, селянкорів 79.780, зараз тих і других не менше, як 200 тисяч³⁾.

Такий об'єктивний стан радянських республік, коли його розглядати під кутом зору: хто кого? І ясно, що всякі спроби Шульгіних і кого-б то не було гадати й будувати якісь утопійні теорії на „вибухи“ з середини, на те, що мовляв „народ“ нас покличе, засуджені на невдачу. Тут справа ясна, хоча, коли розглядати справу по „человечеству“, ми співчуваємо Шульгінюві, бо, дійсно, людина опинилась в поганому становищу. Тягне його на батьківщину, та ще й як. Не хочеться вмирати на чужині, як бездомному собаці під чужим тином, стискає смутком серце і стає з ним, по слову пісні, що нині по потягах сліпці виспівують:

Ах, не дай умереть под скалой.
Дай увидеть родных и друзей!..

Співчуваємо. Але в бажанні побачити своїх друзів в „освобожденной“ Москві відмовляємо. Та й Шульгін і інші це добре розуміють. Тому їхні погляди обертаються в інший бік. Правда, одні нині дійшли до того, що подібно Бобчинському, ладні пробратись в Радянський Союз „петушком, петушком“. Але інші ще зберігають на своїх обличчях маску трагічності і на запитання — як, зі щитом чи на щиті, — відповідають:

— Тільки зі щитом...

Та щоб увійти з щитом, потрібні якісь інші сили. В бік тих чи інших сил вони, як сосятник до сонця, і обертаються. Де-ж ті „інші“ сили?...

¹⁾ Н. Бухарін: „Международная буржуазия“.

²⁾ Н. Бухарін: „Международная буржуазия“.

³⁾ Ibid.

„WEG ZUR MACH“ — „ШЛЯХ ДО ВЛАДИ“

Ходить Фауст по Європі
в смішках, свистах, брехеньках, —
молитовник у руках. —
думає про се, про те,
а назустріч Прометей.

П. Тичина.

Велетенський прогрес техніки взагалі, особливо шляхів сполучення, колосальний зріст капіталу й банків зробили те, що капіталізм визрів і перезрів. Він пережив себе, він став найреакційнішою передпоною людського поступу. Він звівся до самовладства жменьки мільярдерів і мільйонерів, що штовхають народи на бойні для вирішення питання про те, німецький чи англо-французькій групі хижаків повинна дістатись імперіялістична здобич, влада над колоніями, фінансові „сфери впливу“ чи „мандати на управління“...

Н. Ленін: — „Відповідь на запитання американського журналіста“. Т. XVI, сторінка 286.

Отже, де ті сили, на які орієнтуються і Шульгін і Струве, і Чернов, і Керенський, і Мілюков, і наш „рідний“ Микита Шаповал, і легіон їм ім'я? Де вони, поскільки „карта“ на „внутрішні“ „здорові“ сили „России“, „України“, „Грузії“, і так далі і таке инше, бита. Де вони, ті сили, питаємо ми?

Не думайте, що кожний емігрант дасть вам на це пряму і „чесну“ відповідь. Ні, тут кожний постарався заховати свій „таємний гріх“ і виголосить цілу декларацію.

По-перше, одні вам заявлять зі посиланням на „писаніє“, що вони відмовились від надій на озброєну чужоземну інтервенцію.

По-друге, дехто скаже, що вони просто хочуть бути „на місці“ у відповідний момент, бо коли теперішня влада упаде, то вони її мають „підхопити“ зі „знесилених“ рук.

Треті заявлять, що вони просто хочуть повернутись додому, а що далі, „там видно буде“.

Але всі замовчуть саме головне, саме основне, що в їхніх головах копошиться, постійно зріє, і про що потайки кожний думає. Ми гадаємо, що не помилилось, коли, розкриваючи цей секрет полішнелля, скажемо:

— Панове, на що ховатись? Ми знаємо, що для того, щоб дійти до влади у нас, над нами, ваш шлях лежить через Париж і Лондон!...

Другими словами:

— В сучасний момент перехід влади в Радянському Союзі до инших рук можливий лише тоді, коли „Європа“ рушить на нас своїм „капіталістичним“ походом і поб'є нас. Правда, і тут ми можемо поставити знак запитання й сказати: — А то ще подивимось, хто-кого?

Але припустімо, що „Європа“ йде на нас. А що вона, принаймні, дехто з керовників „Європи“ про це серйозно думає й такий похід готує, відкидати ми не можемо. Про це що-дня кричить наша преса,

про це свідчить ціла низка фактів. Значить, в такому припущенні нема нічого дивного.

Ми живемо в так званому капіталістичному оточенні. За визначенням одного із кращих знавців економіки, за визначенням одного із найгеніальніших умів — тов. Леніна, капіталізм „визрів“ і „перезрів“. Він гниє, він стає самою серйозною загрозою для поступу людства. Несвідомо це почувають і найчутливіші представники буржуазії. Моральний і економічний маразм післявоєнної Європи вніс розгубленість в лави представників буржуазної громадської думки. В той час, коли кращі з них, як небіжчик Анатоль Франс, зуміли в собі перебороти „ветхого человека“, європейця, другі безсило в ньому борсаються. Для того, щоб заявити, що капіталізм наскрізь прогнив, що буржуазна культура вмирає, що майбутнє належить пролетаріатові, що нарешті, Жовтнева революція дає вихід з того глухого кута, куди завели суперечності капіталізму людство, — потрібна і велика мужність, і велика любов до культури. Але таке розуміння дане не багатьом.

Анатоль Франс був, до певної міри, білою вороною серед буржуазної європейської інтелігенції. Людина культури, що дійшла до верховин її, він зрештою побачив, що під тою культурою немає бази, що вона не має перспектив. І він, як і другий видатний французький письменник, Анрі Барбюс, побачив „світло із безодні“ в громах і блискавицях нашої пролетарської революції. Світло, новий подих, буря йдуть зі сходу і розвіють тумани й міязми, що виділяє із себе загнилий капіталізм.

Та повторюємо, не всі здатні на це. Більшість впадає в розпач, проймається глибоким песимізмом, губить всяку перспективу. І італієць Нітті, і німець Шпенглер, що написав „Занепад Європи“, всі вони безнадійні песимісти і розуміючи повний розклад культури буржуазії, не дають відповіді на запитання:

— Де ж вихід?..

Вихід, звичайно, в пролетарській, соціалістичній революції. Але будучи всіма своїми коріннями зв'язані з класом капіталістів, з буржуазною культурою, вони не можуть стати на платформу революції, не можуть прийняти пролетаріат за ту силу, яка виведе людство на нові простори. Не можуть органічно. Звідси одчай, звідси песимізм, що в рядовій масі пересічних буржуа, нових мільйонерів, збагачених війною, обертається або в найжахливішу розпуку або в містицизм, при чому та й другий часто переплітаються в такому химерному визерункові, що часто не знайти, де одно кінчається, а друге починається.

Ми не будемо на цьому зупинятися. Читач може знайти картини „нравів“ буржуазії і в літературі і в творах, присвячених економіці.

Усюди один лейт-мотив: застой, гнилизна, смерть!..

Наша еміграція не розуміє цього. Зовні ніби культурна, вона з побожністю ставиться до культурного Заходу, підкреслимо, з побожністю дикун. Вона вірить „Заходові“, вірить „Європі“, звичайно „Європі“ капіталістів, банків, трестів, продажних депутатів, кокоток, „Європі“ Чемберленів, Мусоліні, гомосексуалістів і лесбійського

кохання, „Європі“ паризьких шиночків, де прислужують голі кельнерші, „Європі“ берлінських шантанів, одним словом, тій „Європі“, де кров і золото, піт і визиск, нечувана розпуста й страшні злидні пролетаріату, змови і вбивства змішалися в страшному карнавалі. Щоб зрозуміти ту „Європу“ досить, [наприклад, глянути на малюнки німецької художниці Кольвіц, або на малюнки теж німецького художника Гросса, щоб вас назавжди від тої „Європи“ стошнило.

Еміграція цього не бачить. Навпаки, для неї Європа є нерушима, основи її тверді, гранітові. І коли Шульгін говорить, що більшовики ходять на головах всупереч тисячам поколінь, то Європа твердо стоїть на ногах. Ми дотримуємося інших поглядів. Ми говоримо, що саме наша революція ставить світ на ноги, ставить історію на ноги.

Чим-же продиктована еміграції така віра?

З одного боку тим, що хоча „Європа“ і розхитана, але їй ще на гнилих ногах вдається тримати рівновагу. По-друге, „Європі“ вдалося притлумити революційні сполохи в Німеччині, Італії, Франції і, нарешті, вдається вести на мотузці робітничий рух Англії. Тимчасова стабілізація капіталізму є факт і ми його не одкидаємо. Друге діло, як та стабілізація досягнута. Кров і залізо, залізо і кров, густо посипані американським золотом, — от методи, що ними буржуазія утримує владу в своїх руках. Шибениці Цанкова, тортури польських і румунських в'язниць, бомбування сел Індії, масові розстріли в Китаї, руйнація Дамаску, гніт, що його несе на багнетах армії французька буржуазія в Марокко, пацифізм і богослов'є Макдональда, зрада німецьких соціал-барматовців, — от останні винаходи європейської „культури“.

Фашизм, убивства прямі і таємні, отрутні гази для страйкарів і проповіді попів чорних і проповіді попів соціалістичних, — от методи переконання трудящих мас у тому, що капіталістична система є найліпша, є вічна.

І коли еміграція бачить це, то вона аж захлинається од завидків, вона вчиться у „Європи“ і плекає надію про те, що коли (борони боже, і дай нашому теляті вовка з'їсти) їй удасться заволодіти до своїх рук „Азію“ і „азіятів“, тоб-то селян і робітників СРСР, то, будьте певні, і газ, і кулеметний дощ, і шибениці, і моральне розтління вони пустять в ход. Кати запрацюють на всю і не зупиняться вони ні перед якими гекатомбами жертв, аби тільки задовольнити свою спрагу помсти і віддадуть під владу капіталові величезні землі з мільйонами рабів.

Бо справді, чого прагнуть білі утопісти? Того, щоб СРСР обернути в величезну колонію для чужоземного капіталу. Режим колонії, наприклад такий режим, як у Індії, от чого хочуть для СРСР Шульгін і всі підголоски буржуазії.

І тому вони не зупиняються ні перед чим. Сучасним володарям світу вони готові віддати все, а самим стати за доглядачів, за псів капіталу.

Що це так, ми побачимо у дальшому розділі.

КАБАЛА Й РАБСТВО

Концесії — це не мир з капіталізмом, а війна в новій площині. Війна зброєю й танками замінюється економічною. Правда, й вона таїть у собі нові труднощі й нові небезпеки. Але я певний, що ми із них вийдемо.

Н. Ленін. Промова на зібранні секретарів комосередків Моск. орг. Т. XVIII, стор. 389.

Ми існуємо в ланцюзі капіталістичних держав, як ланка світового господарства. На одному боці — колоніальні країни, вони не можуть ще допомогти нам, на другому — капіталістичні країни, вони наші вороги. Маємо певну рівновагу. Правда, дуже погану рівновагу. Але ми все ж таки повинні на цей факт зважати. Ми не повинні затуляти очей на цей факт, коли ми хочемо існувати. Або негайна перемога над всією буржуазією, або виплата данини. Ми зовсім одверто визнаємо, ми не ховаємо цього, концесії в системі державного капіталізму означають данину капіталізму. Але ми виграємо час, а виграти час, це означає виграти все, особливо в добу рівноваги, коли наші закордонні товариші ґрунтовно підготовляють революцію. Чим ґрунтовніше ми її підготуємо, тим певніша буде перемога...

Н. Ленін. — Тактика Рос. Ком. Парт. Т. XVIII, ч. I, ст. 333.

Капіталізм загниває, капіталізм умирає. Навіть частина буржуазних економістів визнає, що без рішучих реформ капіталізміві не врятуватися і він полетить у безодню. Але капіталізм — великий хижак, він що раз потребує більше крові й поту людського. Поки світ не був ще остаточно поділений, поки капіталізм виконував прогресивну роль в історії, поки він підносив продукційні сили людства, ця позитивна роль його давала йому силу триматися на поверхні.

І хоч які були великі злочини капіталізму в минулому, а капіталізм весь час їхав на колісниці по шляху, вкритому трупами й залитому кров'ю його жертв, все-таки людство поступало вперед. Та ось світ був остаточно капіталізмом завойований, далі йти були нікуди. Далі глухий кут.

Війна 1914 — 18 рр. була першою смертельною сутичкою капіталістичних хижаків за переділ здобичі. Однійч астині вдалося перемогти другу — капіталістична й імперіялістична Німеччина впала. Але й противна сторона була настільки знесилена боротьбою, що не в силі була ковтнути свою здобич. Тут на лани Європи, що ще не перестали куритись кров'ю мільйонів забитих, — виступив новий хижак, що досі вилежувався за океаном і стежив за борнею оддалік, — Америка, — і ковтнув Німеччину; тепер от мабуть скоро прийметься за Францію, поплуднує Італією, а там візьметься й за Англію. Бо такий залізний закон капіталістичної конкуренції. В ній безсило борсається капіталізм і не знає, як з неї вийти. Поки можна було їсти негрів, індусів, єгипетських фелаків, китайців, імперіялісти, хоч про око людське, намагалися жити мирно. Тепер не те. Тепер назустріч наступові

імперіялізму на колонії, в колоніях піднімається хвиля національних рухів і революцій. Ми є свідками героїчної боротьби Китаю за своє економічне визволення. Ми знаємо, як уперто і мужньо змагаються Мароканські рифи з імперіялістичною Францією. Ми так само знаємо, що і у Єгипті, і в Індії і в інших колоніях є досить вибухового матеріалу і пожежі можна чекати з дня на день. Ще друга суперечність сучасного капіталізму та імперіялізму. Руйнуючи в колоніях феодальний устрій, вивозячи туди капітали, будуючи там фабрики, заводи, залізниці, рудні, імперіялізм сприяє тому, що там створюється своя, тубільна, буржуазія, яка хоче всю надвартість покласти у власну кишеню, а не віддавати її десь до Паріжу або Лондону. Разом з тим, з першою фабрикою в колоніях, народжується й тубільний пролетаріат і собі починає змагатися за свої економічні та політичні інтереси. Убожіє, обезземелюється селянство. Наростають конфлікти, труднощі стають більші. Але імперіялізм не може жити без колоній. Не може жити без чорних, жовтих і білих рабів.

— Колоній і рабів!.. Крови і поту!

От який звірячий рик можна почути сьогодні на світових біржах. Тут виступає наша білогвардійщина, контр-революція і вказує на схід.

— Колоній вам?.. Будь ласка!.. Допоможіть нам приборкати бунтарів і ви будете мати колонії з незчисленними багатствами і незчисленними рабами!..

Ми знаємо, наприклад, як наші „рідні патріоти“ віддали в рабину німецькому імперіялізмові 1918 р. Україну. Як потім, після краху кайзеровської Німеччини, хотіли ту рабину перепродати французам та англійцям. Ми знаємо також, як ту-ж рабину продавав Денікін і Врангель. Нарешті, ми знаємо і те, що за польськими багнетами у 1920 р. ішов до нас французький та англійський імперіялізм. Гаслом було:

— Вугілля, залізна руда, хліб, раби!..

Ці-ж мотиви згучать, наприклад, і в Локарно. Скільки-б там не говорилося миролюбних промов, ми твердо знаємо, що за ними ховається. І не даром з загостренням відносин між англійським консервативним урядом та СРСР, еміграція закопошилась, як та купа черви, на європейських смітниках. Чемберлен готує похід на СРСР, а ці добродії уже тут і пропонують свої послуги. Які вони? Шульгін сформулював їх ще у 1922 році, він вкладає в уста свого вигаданого співбесідника такі слова:

„Ви знаєте, всупереч розповсюдженій думці... я гадаю, що міжнародне становище Росії буде у високій мірі сприятливим. Ви не згодні?“

— Ні, ні, будь ласка, — я вас слухаю.

— Бачите, я дивлюсь на діло так. Труднощі починаються там, де є зустріч реальних інтересів. І навпаки, сприятливе положення те, де є „совпаденіє“ інтересів...

Що буде являти майбутня Росія! Країну, абсолютно сплюндровану, що рішуче у всьому буде нуждатись. А в якому положенню решта держав? Найбільш зацікавлені

в цій ділі країни страждають од переповнення всіма тими речами, що їх потребує Росія. Отже, з одного боку страшна порожнеча, а з другого — *embarrass de richesse*¹⁾.

Це, так би мовити, вступ до економічної програми. Наскільки „Росія“ є зараз сплюндрована, ми вже бачили в II розділі. В цьому може переконатись не тільки кожний з нас, а й переконались ті численні делегації, що нас минулого літа відвідали. Висновок у нас і у них один: СРСР економічно зростає. Ми уже зараз не тільки залічуємо наші рани, а й серйозно приступаємо до будування соціалізму. Проте для дурнів... пробачте, для еміграції, закони не писані. І тому слухаймо далі:

„— Добре, та не забувайте одного: чим-же буде платити сплюндрована Росія?

— Південь буде платити хлібом, а Північ — лісом і працею“²⁾.

Приймаємо це на увагу і скажемо, що це ми знали давно. Знають це і капіталісти і не заховують навіть того, що їм найбільше у нас подобається. Але Шульгін тут натикається на „патріотичні забобони“. Щоб обійти їх, він розводить таке:

„...Всі ці старі слова про засилля німців, англійців і инше, все це треба відкинути. Всіх треба кликати. Хай везуть з усього світу і яко мога більше“³⁾.

„Всіх треба кликати“. Для чого слова „треба“? Уже-ж був такий час, що всіх кликали. І, боже мій, кого тільки не кликали, хто тільки не йшов, кого тільки не було у нас: німці й австрійці; чехо-словаки; французи, американці, бельгійці; греки й сенегальці; турки і фінни; естонці, латиші, поляки. Кого ще вам треба? Мало, чи що?

Шульгін це розуміє й пише:

„— Ну да, я знаю, скажуть — це розпродаж Росії гуртом і в роздріб“. Все це я чув, все це я знаю, і все це бридня. Не треба було робити революцію. (Ач, як його вхопило! — П. Л.) А коли ми це проробили, то треба розплачуватись. Не пропадати-ж з голоду усій Північній Росії, не ходити-ж їй у звірячих шкурах тільки для того, щоб зберегти „для нащадків“ величезні простори лісів.

Нічого не поробиш, — сумно хитає головою Шульгін, — прийдеться рубати й продавати ліси. Питання лише в тому, щоб рубати їх з толком.

Треба буде організувати закордонні підприємства для рубання лісів. Ах, тут знову почнуться плачі про засилля

¹⁾ Шульгін: „Нечто фантастическое“, стр. 20.

²⁾ Ibid.

³⁾ В. Шульгін: „Нечто фантастическое“, ст. 20.

закордонних капіталістів. Але коли російські капіталісти були так розумні, що фінансували революцію (Ого! — П. Л.) із власної кишені, то хай тепер і розплачуються... А працювати на всіх лісових розробках буде хто? Та це-ж саме голодне російське населення (А певно, що так. Пан Шульгін не замарає своїх ручок „чорною“ роботою! — П. Л.). Адже не англійські-ж робітники будуть робити. Таким чином, як я вже сказав раніше, Північна Росія буде платити лісом і працею. Праця овсі не обмежується самими лісовими розробками. Навпаки, закордонний капітал треба притягати до утворення всіляких промислових підприємств і до будування в побільшеному темпі нових залізничних колій. При цьому треба зацікавити їх (тоб-то закордонних капіталістів. — П. Л.) дешевим російським трудом. (Во! саме головне, бо висока надвартість настільки спокуслива, що капіталіст за-ради неї піде у саме пекло! — П. Л.)...

О, я передбачаю плачі лже-патріотів: „як, віддати російський нарід в кабалу закордонним хижакам? Добре, добре, не залякаєте... Звичайно, краще Рябушинські, ніж Сміти й Мілери... Але де були патріотизм і національні гордості російських промисловців, коли вони тюпцем бігли за колісницею революції?... Ах, не забудьте нас, хоч ми й толетосуми, але ми теж з вами“¹⁾.

Ви почуваете всю жовч в цих словах Шульгіна?

Ах, Шульгін, Шульгін. У вас більше говорить ображене дворянське серце, опори престолу, ніж розум тверезого політика. Теж найшли революціонерів — Рябушинських! Та хіба ви забули, як Рябушинський в 17-му році у Москві погрожував задусити революцію „костлявой рукою голода“? Коротка у вас пам'ять. Можна сказати, б'єте не по коневі, а по оглоблях.

Що-ж до лісів, надрів надземних і підземних, то звичайно, ви спізнались. Навіть приманка „дешевий руський труд“, хоч як на неї чигають закордонні капіталісти, настільки колюча й небезпечна, що вони, спробувавши раз і опікшись, тепер більшобо режні. Ви готові і зараз, як були готові у 1922 р. віддати „руський народ“, тоб-то народи, що заселяють теперішній СРСР у кабалу і рабство. „Дешевий руський труд“, — легко сказати! І ви думаєте, що наші робітники, наші селяни так ото й згодяться? А історія громадянської війни, а провал інтервенцій і білих генералів про що свідчить? Про те, що наші трудові маси не захотіли і не хочуть далі нести ярма капіталізму. І що-ж сталося? Полетіли вони в безодню, як то ви пророкували, чи ні? Ні, не полетіли! Ми ростемо. Наш селянин починає багатіти (але про це будемо нижче говорити), нашому робітникові зазидують, наприклад, робітники німецькі, кажуть, що він краще живе, ніж вони. То хіба добра від добра ходять шукати. Наївний ви все-таки чоловік!

¹⁾ В. Шульгін: „Нечто фантастическое“, стор. 21 — 22.

Правда, ви застерігаєте :

Всі ці закордонні капіталісти раз вони будуть працювати на російській землі, будуть працювати російськими робітниками, російськими техниками, російськими інженерами¹⁾...

Знаємо, знаємо. Англійський капіталізм, наприклад, в Індії працює на індійській землі, індуськими робітниками, індуськими техниками, індуськими інженерами, а чи легше від того індуському народові? Чи не мруть там від голоду мільйони людей. Чи не колонія Індія? Чи не досягло там свого апогею капіталістичне рабство? А Китай? А Єгипет? Отже цим нас не спокусите. Правда, радянська влада теж провадить концесійну політику, але як? Чи розпродали ми „Росію“? А ви хочете за „дешевий труд“ віддати закордонному капіталові все загалом. Руки короткі, панове! Цього року ми кидаємо на промисловість, на її переустаткування 300 мільйонів карбованців. Радянська влада закінчила Шатурську електростанцію, закінчує Волховську, працює над Штерівською, приступає до Дніпробудівництва. „Настає доба великих робіт“. Партія рішуче висловлюється за те, що ми, в країні, яка зусиллями російського дворянства й буржуазії, за допомогою закордонного капіталу, уже була обернулася в напівколонію, — будемо новий лад. Ми цю країну вирвали з кільця імперіалістичних війн. Ми ведемо її до нових світів. На нас звернуті погляди усього визискуваного людства. В нас вони бачать надію на своє власне визволення. Ми цією солідарністю, міжнародньою солідарністю трудящих, міцні й дужі. І нам іти на поклін! І нам слухати Ліги Націй, куди нас міжнародні перекупки закликають!

Ми розуміємо, що нам готують пани Чемберлени й К°. Долю Індії, долю паріїв! Та нині не 1918 рік, і не 1922-й, а 1925 рік. І тут ми, певні свої сили, свої могутності, на всяку спробу замаху на нас можемо так ударити по руках, що всяка охота відпаде.

А фантазії, вроді Шульгінової то протісінька утопії. Шульгін утопіст, як утопіст і Чемберлен і інші прикажчики капіталізму.

ОРГАНІЗАЦІЯ ВЛАДИ

Мальбрук в похід зібрався...

Суть Радянської влади полягає в тому, що масова організація саме тих класів, що були пригнічувані капіталістами, цеб-то робітників і напівпролетарів (селян, що не експлуатують чужої праці і які примушені постійно продавати хоча-б частину виробів своєї праці) є постійною і єдиною основою всієї державної влади, всього державного апарату.

Н. Ленін. Тези й доповідь про буржуазну дем. та дикт. пролет. — Т. XVI, ст. 44.

Але відійдімо на хвилину від наших реальностей. Забудьмо, що ми живемо в радянській республіці, давайте впірнем у Шульгінову білу утопію. Припустімо неможливе: закордонний капітал на чолі

¹⁾ В. Шульгін: „Нечто фантастическое“, ст. 22.

з новим хрестоносцем — Чемберленом, при оруженосцях — Бріанові, Штреземанові і прочая і прочая, спокушені „дешевим трудом“, лісами, пшеницею, вугіллям, нафтою, цукром, рудами, — рушають великим походом на більшовиків, на нову „більшовицьку“ Татарію, за визначенням К. Кавтського. За ними звичайно, рушає й біла еміграція. Тут ми гадаємо, що на час „священної війни“ різниця між кадетами, монархістами, ес-ерами й меншовиками, росіянами, українцями, грузинами і так далі, згладиться, всі вони об'єднаються в одному дивному піднесенні, що навіть на них війна проти робітників та селян. Як вони далі будуть розташовуватись на звільнених землях, видно буде, але зараз вся еміграція „єдино тело и един дух“.

Більшовиків розбито. Рештки їх загнано у північні ліси, у сибірські тундри, де вони бродять здичавілими ордами. „Священна“ повітряна капіталістична флота, коли відкриває їх, нищить бомбами.

Таким робом, „Росія“ очищена від зарази. В той час, як англійські, американські, французькі й німецькі капіталісти займаються експлуатацією „дешевої праці“, Шульгін з К^о приступають до організації, звичайно, „російської“ влади в центрі і на місцях. Тут він натикається на дві речі.

По - перше :

„Ще до революції виявилось“, що в нашій величезній країні виразно визначились деякі центри, економічні, розумові і географічні. Цими центрами являються великі міста, що цілком виділились із низки звичайних губерських міст, до яких, більших міст, тяжать матеріально й духово області, що лежать навколо їх¹⁾.

Це один момент, визнання, так - би мовити, різностайности країни. По - друге :

„... виявилось ще до революції, що центральний апарат Російської Держави... був неймовірно завалений всякими дрібними справами, так званою „вермішелью“... От всю цю вермішель з добавкою солідної частини державного бюджету... і треба пересунути на місця. Вони повинні получати остаточне вирішення в тих розумових і економічних центрах, про які я уже говорив“²⁾.

З цього уривку можна заключити, що Шульгін стоїть за децентралізацію влади, за своєрідну „федерацію“ країв, але „федерація“ ця, як пересвідчимось далі, Шульгіним розуміється по своєму. Проте, як кажуть, розумному не вадить повчитись і у свого ворога. Тільки тут у Шульгіна нічого навчитись, бо радянська влада давно вже намітила таку краєву систему і зараз ми маємо для РСФСР, наприклад, такі краї: Північно - Західний з центром у Ленінграді; Уральський з центром у Свердловському (б. Єкатерінбург), Північно - Кавказький з центром у Ростові, нарешті такий величезний край, як Сибір, нині обірає свій краєвий виконавчий комітет.

¹⁾ В. Шульгін: „Нечто фантастическое“, ст. 10.

²⁾ Шульгін: „Нечто фантастическое“, ст. 10.

Шульгін висуває в своїй адміністративній реформі два принципи: централізація засобів і шляхів сполучення і децентралізація адміністративна.

Значить, краї. На чолі краю стоїть намісник, „главноначальствующий“, що повинен на перших порах скупити в своїх руках всю повноту влади.

„Розуміється, — пише Шульгін, — ці намісники не можуть висіти в простороні, вони без сумніву спробують спертися на місцевих людей, що перебувають більше або менше в курсі справ, і таким чином, природньо, навколо намісника утвориться Рада. В цьому розумінні де-який час Росія буде по-старому „країною рад“.

Ці „ради“ будуть ніби переходовим щаблем до другого періоду“ ...¹⁾

Отже, генерали, капіталісти, поміщики, — така „рада“ Шульгіна. „Росія“ поміщицька, капіталістична, експлуататорська, буде „країною рад“. Ну, ну!... Шульгін не розуміє одного, як не розуміє цього і Мілюков з своїм гаслом „ради без комуністів“, як не розуміє цього й В. Винниченко з гаслом „українських рад“, а саме що селянство й робітництво розпізнає за назвою суть. Але й тут, як і в байці, наявно будуть стирчати ослячі, тоб-то — капіталістичні, вуха.

Однак, підемо за Шульгіним; за його утопією, країна „упокоєна“, „генерал-губернаторські ради“ свою ролю відіграли, тепер починають організовуватись постійні органи. Як вони конструюються? Шульгін говорить:

„Я уявляю собі діло так. Досить демократичні вибори до волосного земства. На цьому всякі прямі вибори кінчаються. Повітові земські зібрання складаються уже з делегатів від волостей. В свою чергу повітові земські збори посилають своїх представників до Краєвої Думи“²⁾

Одним словом, треба просіяти. А поскільки керовничу ролю в утопії Шульгіна будуть відігравати експлуататорські класи та „генерал-губернатори“, то і Краєва Дума буде складатися з них. Ясно? Здається, ясно.

У нас так само немає прямих виборів. Але поскільки в Радянських Республіках у влади стоять робітники й селяни, то і в наших верховних органах їм належить переважна роля. Шульгінова утопія, приймаючи форму посередніх виборів, вкладає в них новий, капіталістичний, експлуататорський зміст. Другими словами, ці „думи“ будуть органами фашистської, буржуазної диктатури.

Продовжуємо нашу подорож. Надходять вибори. Як їх у цій „утопії“ переводиться?

Послухайте.

¹⁾ Шульгін: „Нечто фантастическое“, ст. 14.

„Широкі демократичні вибори переводитиметься один раз, скажемо, через кожних п'ять років, — в волостях, і на цьому всі „хвилювання“ будуть кінчатися“. — І далі: „В боротьбі пристрастей партії ганблять одна другу... Через рік після виборів це виборче оскаженіння минає. Люди знову знаходять можливість думати спокійно. І от тоді, ц. - т. через рік, можливо буде зробити відповідну „поправку“ до виборів“ ...¹⁾.

В чому-ж та поправка? І для чого? А ось у чому. До „дум“ обирається всього $\frac{2}{3}$ складу, а через рік решту депутатів „кооптується“. Шульгін це мотивує так:

„... через рік після виборів волосне земське зібрання настільки простигне, що з великою охотою прийме до свого складу батюшку, учителя, писаря, службовця з цукроварні, дрібного поміщика, що вдержався на землі“ ...²⁾.

Здорово ви розщедрилися, пане Шульгіну! Ну, у нас нащот „батюшок“ і „поміщиків“ додержуються трохи іншої думки і до виборів не підпускають їх і на гарматний постріл. Що-ж до інших категорій, то радянська конституція не тільки не відштовхує їх від радянської роботи, а навпаки втягує.

А тепер ще одно. В своїй концепції „місцевої“ влади п. Шульгін випустив одну „мальність“, а саме селян.

Про них ніде ні словечка. Батюшку згадав, поміщика не забув, а про селян ані словечка. Здорово!

Ми ведемо іншу лінію. Ми втягаємо як-найширші селянські маси. Ми ставимо середняка в центрі нашої уваги, ми вважаємо його за центральну фігуру на селі.

Радянська влада — влада трудящих мас. Ради — масові органи влади. Вони керують, вони підносять господарство, в них маси вчаться керувати своєю державою. Така „маленька“ різниця між системою радянської влади й „утопією“ Шульгіна і продажною, з дозволу сказати, „демократичною владою в Європі.

Та радянська влада є до того ще влада диктатури. Це нашим ворогам не подобається. Тут треба віддати справедливості Шульгінові, — він просто говорить: замість диктатури пролетаріату треба поставити диктатуру капіталістів, диктатуру поміщиків і куркуля. Дякуємо йому й на цьому.

(Кінець буде)

¹⁾ Шульгін: „Нечто фантастическое“, ст. 16.

²⁾ Ibid, ст. 16 — 17.